

mijn *streek*

2016

NUMMER 3

GESCHIEDENIS ACTUEEL

**Straaljagercrash
in Heerlen
op 5 juli 1955**

THEMA

Het vluchtelingenprobleem

Minder bekend gebleven aspecten van het verblijf van Belgische katholieken in Nederlands Limburg tijdens de Eerste Wereldoorlog

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Vandaag gedoopt,
drie maanden later geboren

UITGELICHT

Geef Limburg terug!

Separatisme en verzet in het bronsgroen eikenhout: een historische studie

INGEZOOMD

Mo(nu)mentje

Veranderd

Omslag:

De brievenbesteller van het interneringsdepot Heerlen.

Foto: collectie Rijkcheyt, Heerlen.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk;
dr. F. Gerards; W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 1 – 2016

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd. Los nummer: € 6,-, excl. porto- en verpakingskosten.
Prijs van dit nummer: € 6,-.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: Schrijen-Lippertz

'Veranderen' schreef de hoofdredacteur bij de introductie van het eerste (dubbel) nummer van *MijnStreek*. En die verandering is niet onopgemerkt aan de lezers voorbijgegaan. Enkelen prezen de nieuwe, frisse en uitnodigende vormgeving, anderen spraken over de afwisselende, Parkstadbrede inhoud. De rubriek 'Merkwaardig verhaal(d)' werd als 'verrassend' verwelkomd, vooral ook door jongere lezers. Een lezer mailde ons: "het 'kind' is geslaagd, ziet er fysiek goed uit en heeft al 'heel wat te vertellen'. De kleine missers zijn geen punt om lang over te redetwisten daar jullie allen van oplettende ogen voorzien zijn. Veel succes en mag inzet en streven beloond worden met veel en opmerkelijke lezers."

Reacties als deze vormen voor redactie en vormgever een stimulans om op de ingeslagen weg voort te gaan en nieuwe creatieve elementen toe te voegen.

De communicatie met de lezers van *MijnStreek* is voor de redactie erg belangrijk. *MijnStreek* dient een forum te worden voor informatie over en uitwisseling van onderzoek naar de geschiedenis van Parkstad, waarbij wij de polemiek niet uit de weg gaan. Deze is immers een belangrijke bijdrage aan het verkrijgen van helderheid over de vraag naar onze wortels, naar hoe wij vanuit het verleden gevormd zijn. Uw reacties en eventuele bijdragen zijn dan ook van harte welkom en zullen voor het volgende nummer meegenomen worden.

Ook het tweede nummer van *MijnStreek* (nummer 3, omdat het vorige nummer een dubbelnummer was) biedt een gevarieerd overzicht van de geschiedenis van Parkstad van verschillende plaatsen en periodes: de Voerendaalse motte, Belgische vluchtelingen in de Oostelijke Mijnstreek tijdens de Eerste Wereldoorlog en het tweede deel van het verhaal over graaf Max d'Ansembourg. 'Merkwaardig Verhaal(d)' bevat opnieuw een intrigerende geschiedenis en we hebben voor de nieuwe rubriek 'Ingezoomd' twee bijzondere foto's opgedoken waarbij we uw historische kennis willen prikkelen.

Ingezoomd zoomt letterlijk in op een fotografisch detail van een markante plek in Parkstad, waarbij wij u uitdagen op zoek te gaan en ons te laten weten wat u waar gevonden heeft.

Wanneer u een bijdrage wilt leveren aan een van de rubrieken of een voor en over Parkstad interessant artikel heeft, aarzel dan niet en schrijf ons. Scherp uw ganzenveer, draai uw pen los of klap uw laptop open en stuur ons uw reactie of bijdrage: redactie@mijnstreek-parkstad.nl.

Attendeer vrienden en kennissen op *MijnStreek* en wanneer u ze als abonnee kunt aanmelden op onze website, krijgt u een van onze boek-uitgaven daarvoor cadeau.

De redactie van *MijnStreek* en het bestuur van de Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle' wensen u weer veel genoeg bij het lezen van dit nummer!

Koos Linders
redactiesecretaris

Thema

- 4 De Borgbergh
De herontdekking van een Voerendaalse motte
Frans M. Gerards, Xavier van Dijk en Walter Uitterhoeve

- 11 Het vluchtelingenprobleem
Minder bekend gebleven aspecten van het verblijf van Belgische katholieken in Nederlands Limburg tijdens de Eerste Wereldoorlog
Geert Verbeet

Ingezoomd

Thema

- 19 Mo(nu)mentje
20 Hoe herinneren wij ons het NSB-kopstuk graaf Max d'Ansembourg (deel 2)
Lou Heynens

Merkwaardig verhaal(d)

- 24 Vandaag gedoopt, drie maanden later geboren
Lieke Boumans-Willems

Geschiedenis actueel

- 30 Straaljagercrash in Heerlen op 5 juli 1955
Een monumentje voor een omgekomen piloot
Anita Quaedackers

Uitgelicht

- 33 Geef Limburg terug!
Separatisme en verzet in het bronsgroen eikenhout: een historische studie
Koos Linders

Aangestipt

- 35 Koos Linders

Reacties op 'Terugblik' in het vorige nummer

Op onze oproep in ons vorige nummer kregen we enkele reacties op de foto uit Walem. In de volgende reacties staat alle informatie nu goed samengevat:

”Wij kijken op de foto richting Klimmen. Aan het einde van deze straat splitst de weg: op die splitsing staat een kapel; links gaat richting Dolberg en Klimmen; rechts gaat verder in het gehucht Walem naar Schin op Geul en rechtdoor gaat naar het gehucht Koulen. Deze straat had geen nadere naam, hoewel op een kaart van de gemeente Voerendaal (Falk) die straat Steenstraat heet, het verlengde van de Steenstraat in Valkenburg. Vóór de herindeling in

1982 vormde die straat de grens tussen de gemeenten Klimmen en Schin op Geul (of (na 1940) Valkenburg). De huizen links op de foto behoorden tot de gemeente Klimmen, de huizen aan de andere kant tot de gemeente Schin op Geul, en na 1940 (opheffing gemeente Schin op Geul) tot de gemeente Valkenburg. Thans behoort geheel Walem tot de gemeente Valkenburg aan de Geul.” [Huub Lipsch, Klimmen].

”In het laatste huis rechts op de foto woonde destijds Frans Dullens, en vóór hem de gebroeders Jacobs, beiden landbouwers. In het huis met de ronde poort links woonde ene Giel Meurs; het wordt nu bewoond door een familie Oostindi. Het meest interessant is het eerste huis helemaal rechts op de foto, want daar was vroeger de stropstokerij gevestigd van de familie Provaas.” [Jan Hendriks, Voerendaal].

FRANS GERARDS, XAVIER VAN DIJK,
WALTER UITTERHOEVE

Dr. Frans Gerards is psycholoog, amateur-historicus en lid van de redactie van *MijnStreek*. Drs. Xavier van Dijk is archeoloog en was projectleider van het in Voerendaal verrichte archeologisch onderzoek. Ir. Walter Uitterhoeve is voormalig wethouder van de gemeente Voerendaal en momenteel actief als landschapsgids voor het IVN.

De Borgbergh

De herontdekking van een Voerendaalse motte

Kasteel Dammerscheid zou het oudste kasteel van Voerendaal zijn.¹ Voor die stelling is nooit enig bewijs aangevoerd. Enige twijfel is dan ook op zijn plaats. Te meer omdat in het in 2005 verschenen Limburgse kastelenboek wordt gesteld dat de oudste bouwsporen van Dammerscheid niet verder terug gaan dan de zestiende eeuw.² Als deze conclusie juist is, zou Dammerscheid na 1500 zijn gebouwd. Van andere kastelen in Voerendaal, zoals bijvoorbeeld Cortenbach, Haeren en Puth, staat vast dat ze van veel oudere datum zijn. Toch is het niet onmogelijk dat kasteel Dammerscheid het oudste kasteel van Voerendaal is. Het kasteel heeft namelijk een voorganger gehad, de zogenaamde 'Borgbergh'.³ Het meest aannemelijk is dat dit een motte of mottekasteel is geweest.⁴ Een motte was een kunstmatig opgeworpen heuvel met een regelmatige vorm en steile zijden, die gewoonlijk door een droge of natte gracht werd omgeven.⁵ De oudste bebouwing op een motte bestond vaak uit een houten toren die omgeven was door een palissade. Het merendeel van de dateerbare Nederlandse mottekastelen is pas tussen het begin van de twaalfde en het midden van de dertiende eeuw gebouwd. In onze contreien moeten de eerste mottes al rond het jaar 1000 zijn opgeworpen.⁶

In deze bijdrage gaan we eerst na welke concrete aanwijzing voeding gaf aan het idee dat er in Voerendaal in 't Brook een mottekasteel moet hebben gestaan. Daarna wordt de vraag gesteld in hoever het besef van de motte in vroegere eeuwen leefde bij de bewoners van Voerendaal en specifiek bij die van 't Brook, de adellijke bewoners van kasteel Dammerscheid. Vervolgens wordt het begrip 'Borgbergh' verhelderd, wordt het gebied afgebakend waar de motte moet hebben gestaan en worden de resultaten van een recent verricht archeologisch onderzoek weergegeven. Tot slot wordt ingegaan op de vraag waarom de motte uitgerekend in zo'n nat, drassig en moerassig gebied als het Voerendaalse Brook werd gebouwd. Deze bijdrage wordt afgesloten met een aantal conclusies.

Eerste aanwijzing

De eerste concrete aanwijzing voor het bestaan van een motte werd gevonden in de boedelbeschrijving van de in 1731 overleden Caspar baron van Elmpt, heer van het kasteel en de goederen van Dammerscheid te Voerendaal.⁷ De boedelverdeling onder zijn zes kinderen volgde pas vele jaren later. De baron had namelijk zijn echtgenote, Agnetha Sybilla van Sussekern, tot enige universele erfgenaam gemaakt van al zijn goederen.⁸ De boedelverdeling kon dus pas plaatsvinden na Agnetha's dood. Met dat doel werd op 25 januari 1747 door de landmeter Henricus Rhoen eerst een boedelbeschrijving gemaakt van de goederen van Dammerscheid.⁹ Uit die beschrijving blijkt dat het landgoed Dammerscheid onder andere grensde aan de hoeven Lindelauf en Overst-Voyerendaal en aan de goederen van kasteel Peerboom. Het bezit bestond verder uit akkerland, verschillende weilanden [runderweyde, pertsweyde, kalverhoeften], heide [Dammerscheijter heijde], beemden, bossen, een koolhof [moestuin] gelegen tussen het hoevenhuis [de pachthoeve] en het bakhuis, broekland, een schuur, een vijver, etc. In het zuiden werden de goederen van Dammerscheid doorsneden door de Trichterweg of Maas-trichtse Straat [nu: Valkenburgerweg] en de Midweg [nu: Oude Midweg]. Aan de overkant van de Trichterweg, dus ten zuiden daarvan, lagen de gewanden van Dammerscheid, Lindelauf, Haeren en Terveurt.¹⁰ Wat de Trichterweg betreft - bedoeld wordt de weg van Kunrade over Terveurt naar Klimmen - kan dus worden vastgesteld dat deze in 1747 al in gebruik was.¹¹ Wat de wegen betreft, werden naast de zojuist genoemde grotere wegen, ook kleinere wegen genoemd, zoals de Keerweg en de Keerbergsweeg. Relevant voor het betoog in deze bijdrage is echter de door de landmeter genoemde *Borgberghse weg* en *Borgberghse weijde*.¹² Wat de *Borgberghse weg* betreft, wordt onder andere gesproken van 'ene

grooten bempt gelegen naest aen die Breem en nef-fens den Borgberghse weg. Wat de weide betreft, wordt *'het broeck neffens de Borgberghse weijde'* genoemd. Het weiland lag dus op de natte grond in 't Brook. Vast staat ook dat de *Borgberghse weg* naar de *Borgberghse weide* voerde.¹³

Het is de term *'Borgbergh'* - in Duitsland Burgberg genoemd - die voeding gaf aan het idee dat er in 't Brook een motte moet hebben gestaan.¹⁴

Dammerscheid en Borgbergh: in de achttiende eeuw nog steeds in één adem genoemd

Vrij vertaald is een *borgbergh* een burchtberg, burchtheuvel of kasteelheuvel, dat wil zeggen een door mensen met aarde opgeworpen heuvel met daar bovenop een toren. Hiermee lijkt voor het eerst het bestaan van een Voerendaalse motte geïndiceerd te zijn. Maar waarschijnlijk gaat het eerder om een herontdekking.

In de *'Voeldesje Legendes'*, die tussen 1914 en 1918 werden opgetekend door pater Joseph Boumans, werd de motte en zijn bewoners namelijk expliciet vermeld. Zo werd bijvoorbeeld Wynand van Borenburg genoemd, die *'zijn grote burcht van Borenburg'* had verlaten. Volgens de legende leefde deze Wynand omstreeks het jaar 787.

Als het juist is dat *Borenburg* een verbastering is van *Borgbergh*, dan moeten generaties Voerendalers in het verleden ooit enig besef van deze burcht hebben gehad. Legendes, sagen zou hier een betere term zijn, kunnen immers worden gezien als van generatie op generatie overgeleverde volksverhalen.¹⁵ Ook de in Voerendaal aanwezige *'Borenburgstraat'* en het in Voerendaal aanwezige zalencentrum, de *'Borenburg'* genoemd, getuigen van dat besef.

In 1747 werd in de boedelbeschrijving van de landmeter Henricus Rhoen de *Borgbergh* op zich niet genoemd. Hij noemde slechts een weg en een weiland die met het bijvoeglijk naamwoord *Borgberghse* werden aangeduid. In een ver verleden moet deze weg de weg zijn geweest die naar een burchtheuvel leidde en die daaraan dus zijn naam te danken had. De weide dankte zijn naam aan zijn ligging: een weide gelegen naast, op of nabij de burchtheuvel. Of de motte er in 1747 nog was, weten we niet. Maar of de motte er toen nog was of niet, het besef van de motte was in de achttiende eeuw nog volop aanwezig, met name in het bewustzijn van de adellijke bewoners van kasteel Dammerscheid. In het archief van de laathof Peerboom, dat aantekeningen bevat over de periode van 1568 tot 1693, wordt bijvoorbeeld op 11 november 1701 Willem van Elmpt een keer vermeld als *'heer tot Dammerscheydt'* en een keer als *'heer van den Borbach'*.¹⁶

Ook in de nagelaten goederen van Willem van

Impressie van het latere kasteel Dammerscheid. 'Dammerscheid' in de codex Welsler, gemaakt rond 1723. Bron: Bayerische Staatsbibliothek, München, Cmg 3635, fol. 26ro (detail).

Elmpt, overleden in 1710, werd de burchtheuvel genoemd. Zijn nalatenschap bestond namelijk uit de goederen van *'Dammerscheid'*, *'Borberg'* en nog andere goederen.¹⁷

Toen op 11 oktober 1719 zijn nagelaten goederen moesten worden verdeeld, kreeg zijn zoon Caspar *'de halve goederen van Dammerscheijdt en Borberg'*.¹⁸ Hij noemde zich daarna dan ook heer van *Dammerscheid* en *Boirberg*.¹⁹ Na Caspars overlijden werd de weduwe aangeduid als Mevrouw Agnetha Sybilla van Sussekern Douarière van wijlen den Heer van Elmpt tot *'Dammerschijdt ende Boirbourg'*.²⁰ Kortom, keer op keer werd de *Borgbergh* in de achttiende eeuw nog nadrukkelijk genoemd. Waar het de gewoonte was van de adel om de namen van hun belangrijkste bezittingen - vaak kastelen - nadrukkelijk aan hun geslachtsnamen toe te voegen - bijvoorbeeld Van Panhuys van Haeren, Lamberts de Cortenbach - zo deden de heren Van Elmpt dat ook. Zij voegden Dammerscheid toe aan hun familienaam. Daarbij vergaten ze niet om óók de *Borgbergh* expliciet te noemen.

Uit de opsomming en volgorde van de verschillende bezittingen blijkt dat Dammerscheid én Borgbergh in de achttiende eeuw steeds in één adem werden genoemd. Dammerscheid én Borgbergh leken bij elkaar te horen. Met andere woorden, de burchtheuvel moet een onderdeel van de goederen van Dammerscheid zijn geweest en was in de achttiende eeuw - of de burchtheuvel er toen nog was of niet - nog belangrijk genoeg om apart te worden vermeld. Met het noemen van die goederen onderstreepte de adel zijn voorname en bijzondere status.

Het begrip 'Borgbergh'

Het begrip *'Borgbergh'* bestaat uit twee delen: *'borg'* en *'berg'*. Etymologisch gezien betekent *'borg'* of *'borgen'* het bieden van zekerheid.²¹ Een *'borgh'* moet

dan een plek zijn geweest waar men veilig en zeker was. Het begrip wordt ook in verband gebracht met 'Burg' of 'burcht'.²² Dit verwijst naar een gebouw waarin men iets veilig kon opbergen of bewaren, met andere woorden naar een gebouw dat een beschermende functie had omdat het verdedigbaar was. Etymologisch gezien wordt het begrip 'burcht' of 'borgb' ook in verband gebracht met berg en hoogte.²³ Het begrip 'Borgbergh' is dan in feite een soort tautologie, zoals bijvoorbeeld 'een witte schimmel' of 'een oude grijsaard', want het begrip 'borg' of 'burcht' verwijst al naar een heuvel of hoogte. Het begrip 'berg' is dan eigenlijk een overbodige toevoeging want met 'Borgbergh' wordt in feite twee keer hetzelfde gezegd.

Nieuw onderzoek heeft aangetoond dat in middeleeuwse bronnen het begrip 'burcht' of 'borgb' altijd doelbewust werd gebruikt.²⁴ Het was een gebouw waarin men niet alleen iets kon 'bergen' omdat het een defensieve functie had, maar dat bovendien een bergende en beschermende functie had ten gunste van een daarbij horende plattelandsnederzetting of kerspel [een bepaald rechtsgebied]. Die plattelandsnederzetting kon bestaan uit woonhuizen van op de burcht werkzaam zijnde personen of uit de woonhuizen van landarbeiders en andere dorpsbewoners.

Ligging

De Voerendaalse motte moet hebben gelegen in het beekdal dat nu bekend staat als 't Brook.²⁵ De term 'brook' of 'broek' wijst erop dat dit oorspronkelijk een laag gelegen, moerassig en waterrijk gebied moet zijn geweest. Dat is het met twee grote vijvers en een beekje - in de negentiende eeuw nog aange-

duid als de Dammerscheidbeek - in feite nu nog.²⁶ Tegenwoordig wordt het gebied in het noorden begrensd door de Looierstraat en in het zuiden door de Wachtendonkstraat. In het westen bestaat de begrenzing uit de Parkstraat, in het oosten uit de Strijthagenstraat. Het huidige gebied wordt doorsneden door de Mergelweg.

Halverwege de negentiende eeuw was het gebied alleen bereikbaar via een weg die uit kwam op de huidige Valkenburgerweg en zelfs doorliep tot aan de huidige Oude Midweg.²⁷ Dit moet de toegangsweg tot 't Brook zijn geweest. Dit was - zoals uit het vervolg zal blijken - niet de directe toegangsweg naar het toen al verdwenen kasteel Dammerscheid.²⁸ Deze toegangsweg naar 't Brook was gelegen tussen de hoeve Lindelauf en de huidige Keerberg.²⁹ Nauwkeuriger gezegd: op weg van Klimmen naar Kunrade passeerde men eerst de links van de weg liggende hoeve Lindelauf, dan een perceel dat de Kamp heette en vervolgens een perceel dat de Beesjesweide werd genoemd. Daarna passeerde men de toegangsweg die naar 't Brook leidde.³⁰

Op de bekende Tranchotkaart, samengesteld tussen 1803 en 1820, is deze toegangsweg eveneens te zien.³¹ Aan beide zijden van deze toegangsweg lagen weilanden. 't Brook zelf bestond toen voor een groot gedeelte uit veengrond, met daarop heide, bos en moeras. Dat deze weg naar het natte en moerassige gedeelte in 't Brook leidde, wordt bevestigd door de boedelbeschrijving van de landmeter Henricus Rhoen. Met betrekking tot de *Borberghse weg* noteerde hij: 'Aengaende den Borgberghse weg gaende naer den brouck'. In 1792 werd de 'Borberghseweg' nog steeds expliciet genoemd.³²

Voor Dammerscheid moet dit een belangrijke weg zijn geweest. Dit blijkt hieruit dat bij de verdeling van Dammerscheid in 1747 in zes porties iedere erfgenaam, c.q. bezitter een 'erfdienstbaarheid' kreeg over deze weg. Deze weg was namelijk de enige weg die toegang gaf tot 't Brook.

Deze toegangsweg moet de Borgberghse weg zijn geweest die oorspronkelijk naar de burchtheuvel heeft geleid.³³ Tot ongeveer halverwege de achttiende eeuw was deze weg alleen maar bereikbaar vanaf de Oude Midweg en daarna [ook] vanaf de Valkenburgerweg. Op een andere kaart is te zien dat deze weg doorliep tot in het meest westelijke deel van 't Brook waar nu nog een vlakke heuvel met een diameter van ongeveer 30 m en een hoogte van 1 m te zien is.³⁴

Dat de Borgberghse weg de huidige Valkenburgerweg kruiste - halverwege de achttiende eeuw werd nog gesproken van de Maestrichterweg - blijkt ook uit een pachtcontract uit 1751. Verpacht werd namelijk de 'runderweyde' en uit de pachtovereenkomst blijkt dat dit weiland werd begrensd door twee wegen, namelijk de Maestrichterweg en de Borghbergse weg.³⁵

Tranchotkaart met daarop de toegangsweg naar 't Brook en met rode stip de motte

Een verdere aanwijzing dat de genoemde toegangsweg de Borgberghse weg moet zijn geweest, werd gevonden in het archief van kasteel Haeren.³⁶ In een document gedateerd 30 augustus 1755 staat de volgende zin: *'Gekoomen aan de Beek de Breem is goed gevonden over deselve een Bruggetje te maeken, van daar gegaan tot omtrent het Lindelauff alwaar den weg is genomen der Breedte van 32 voeten en van het straatje genoemt Bolbergsweg aan beide seijde een vloedgraaf ad vier voeten breed ieder, buijten de voornoemde 32 voeten, so als deselve door ons van beide seijde sijn afgepaalt'*.

Deze notitie had betrekking op de aanleg of verbreding van de huidige Valkenburgerweg tussen Kunrade en de hoeve Terveurt halverwege de achttiende eeuw.³⁷ Deze weg was 32 voet breed. Aangekomen bij het *straatje*, genoemd *Bolbergsweg*, stuitte men op een vloedgraaf, zeg maar sloot of waterloop.

Deze lag aan beide zijden van de weg en was 4 voet breed. In het vervolg van het stuk wordt opgemerkt dat die aan beide zijden van de weg gelegen sloot van 4 voet breed bij die 32 voet moest worden gerekend. Dat had waarschijnlijk te maken met de hoeveelheid grond die voor de aanleg of verbreding van de weg moest worden onteigend en de financiële vergoeding die daar tegenover moest staan.

Opvallend is verder dat de Borgberghse weg in de loop der eeuwen zijn oorspronkelijke naam heeft behouden en niet is genoemd naar het latere kasteel Dammerscheid. Het is dus niet Dammerscheider Allee of iets dergelijks geworden. Dat zal twee redenen hebben gehad. De eerste reden is dat de motte en de weg erheen - de Borgberghse weg - van [veel] oudere datum was dan het latere kasteel en dus gewoon zijn oorspronkelijke naam heeft behouden. De tweede reden moet zijn geweest dat de Borgberghse weg niet door liep tot kasteel Dammerscheid. Het kasteel was bereikbaar via een andere toegangsweg, zeer waarschijnlijk een aftakking van de Borgberghse weg. Van het eerder genoemde 'kalverhoeften' werd in de boedelbeschrijving namelijk gezegd dat dit lag *'neffens den weg soo naer het huys Dammerscheijt op gaat'*. Sprekend over de weg die direct naar het kasteel liep, werd dus niet gesproken van de Borgberghse weg.³⁸ Het kasteel lijkt zijn eigen toegangsweg te hebben gehad.

Als deze gegevens juist zijn, is er een reële kans dat de burchtheuvel in de achttiende eeuw nog op een herkenbare manier aanwezig is geweest. De motte is dan namelijk niet opgenomen en geïntegreerd in het latere kasteel Dammerscheid. De motte en het kasteel moeten dan als twee gescheiden bouwwerken worden gezien.³⁹ Dat laatste wordt ook bevestigd door onderzoek. Bewoners van motten verlieten vaak de motte en zochten voor de bouw van hun nieuwe kasteel een geheel nieuwe locatie.⁴⁰

Ook het volgende pleit ervoor dat de Borgbergh en Dammerscheid twee gescheiden bouwwerken zijn geweest. In 1696 werd op Dammerscheid melding gemaakt van twee hoeven: de hoeve Dammerscheid, die door Adam Christoffel werd gepacht en de hoeve Borgbergh, die gepacht werd door Jan Haesen.⁴¹ In 1701 werd *'Jongen Nelis als halfwin van den Borbach'* vermeld.⁴² Het meest voor de hand liggend is dat de hoeve Borgbergh ooit de voorburcht is geweest die bij de motte hoorde. In die voorburcht moeten dan de economiegebouwen gevestigd zijn geweest. En op het einde van de zeventiende, begin achttiende eeuw stonden die gebouwen nog steeds overeind. Dit wordt bevestigd door een document uit 1686, waarin wordt gesproken van de *'voorhuijse van de Borberghe'*.⁴³ Uit dat zelfde document blijkt dat een zekere Melchior Moberts toen de pachter was van de hoeve Borgbergh. De hoeve Dammerscheid daarentegen was de voorburcht van kasteel Dammerscheid en werd ook wel aangeduid als de *'voorhof'*.⁴⁴

Dat er sprake is geweest van twee gescheiden bouwwerken wordt ook bevestigd in een notariële akte van 26 april 1732. Agnetha Sybilla van Sussekern sprak in die akte van *'de twee adelycke goederen van Dammerscheijt en Borbergh.'* Beide goederen waren volgens haar leenroerig aan het Leenhof van Schinnen.⁴⁵

Archeologisch onderzoek

Op 10 september 2015 verrichte Archeologisch Adviesbureau RAAP in opdracht van de gemeente Voerendaal een verkennend archeologisch onderzoek in 't Brook.⁴⁶ Dat spitte zich toe op de in het voorafgaande genoemde vlakke heuvel met een diameter van ongeveer 30 m en een hoogte van 1 m. De heuvel dus die is gelegen in het meest westelijk deel van 't Brook.

Op verschillende internetsites, zoals van de Stichting Limburgse Kastelen, Taken landschapsarchitecten en de gemeente Voerendaal, wordt verondersteld dat zich onder deze heuvel 'vermoedelijk' de resten van het verdwenen huis Dammerscheid bevinden. De Stichting Limburgse Kastelen beroept zich hiervoor op bevindingen van het ROB [Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek].

Op 27 oktober 1969 heeft er namelijk een archeologische inspectie van dit terrein plaatsgevonden, dat bekend staat onder het toponiem Dammerscheid [informatie ROB]. Het terrein werd beschreven als 'kasteelterrein' met een oppervlakte van 38x38 m. Bij de veldinspectie waren restanten van een ongeveer 4 meter brede ringgracht aangetroffen. Deze lag rond een circa 1 meter verhoogd middenterrein met een doorsnede van ongeveer 30 meter. De grachten waren (groten)deels dichtgegooid en deels verland.

Impressie van de motte

Zuid [links] en westprofiel van de funderingsput [rechts]. Het zwarte gedeelte onderin beekafzettingen en daarboven duidelijk zichtbaar een laag van kalksteenpuin.

Het dempen van de oude grachten had plaatsgevonden in 1967. Tevens werd vermeld dat de heuvel aan de oostzijde over een groot oppervlak aanzienlijk was verlaagd. In 1986 werd op hetzelfde terrein melding gemaakt van de waarneming van een stenen fundering op een diepte van 1,0 m onder het maaiveld.⁴⁷

Op basis van deze gegevens werd in het in 2005 verschenen Limburgse kastelenboek aangenomen dat onder deze heuvel nog oude fundamenteën van kasteel Dammerscheid aanwezig moesten zijn.⁴⁸ Dit is echter nooit aangetoond.

Aanleiding voor het archeologisch onderzoek was een te ontgraven funderingsput ten behoeve van de plaatsing van een kunstwerk van de Landgraafse kunstenaar Leo Horbach. De bedoeling van het door de gemeente Voerendaal gefinancierde kunstwerk is het levend houden van de herinnering aan het verdwenen kasteel Dammerscheid.

Hoofdvraag van het onderzoek was de vraag of op genoemde plek inderdaad een motte had gelegen. Het veldonderzoek bestond uit een archeologische begeleiding en een verkennend booronderzoek. De archeologische begeleiding had betrekking op het uitgraven van de funderingsput voor het kunstwerk. De onderzoeksresultaten wezen duidelijk in één richting. Op genoemde plek in 't Brook moet in een ver verleden een omgrachte motte van 30 m doorsnee en 1 m hoog hebben gelegen. Dat kan er maar één zijn geweest, namelijk de Borgbergh.

Onder de motte, in de natuurlijke beekafzettingen, werd een strook van nauwkeurig en horizontaal geplaatste kalksteenbrokken gevonden die afkomstig waren van de oorspronkelijke fundering van een gebouw. Deze blokken, bestaande uit Kunrader kalksteen, waren van een fors formaat en met een beitel bekapt. Enkele blokken vertoonden sporen van slijtage. Het materiaal was aangetroffen in een circa 50 cm brede baan. De brokken uit deze sleuf waren over het algemeen vrij groot, variërend van circa 21x18x15 centimeter tot circa 60x25x20 centimeter. Ruim 1 meter naast en parallel aan deze baan waren sporen van kalksteengruis aanwezig. In de motte ontbraken uitbraaksleuven wat erop wijst dat dit gebouw ouder moet zijn dan het aardse lichaam. Ook leverde het onderzoek aanwijzingen op voor de aanwezigheid van een gracht. Deze gracht was oorspronkelijk relatief klein: maximaal slechts 7 meter breed en 1 meter diep. In dit opzicht was het verloop van de gracht, in een enigszins ronde vorm rond de mottevoet, typerend. Gezien de ligging van de motte in het zeer natte beekdal, moet de gracht vrijwel helemaal vol water hebben gestaan. Een grotere gracht werd blijkbaar niet nodig geacht. Van de bijbehorende brug werden geen sporen aangetroffen, maar die moet vermoedelijk aan de westkant van de motte worden gezocht.

De grachtvulling bestond uit zwak zandige leem of matig zandige klei, die donkerbruin en sterk humeus was. Door het geringe verschil in textuur en kleur met de top van de natuurlijke beekafzetting konden de ondiepere delen van de gracht niet altijd worden herkend. Inclusief de grachten werd de doorsnede van het kasteelterrein geschat op 42 meter. Er werden enkele scherven van aardewerk aangetroffen, daterend uit de twaalfde of vroege dertiende eeuw [1150-1250] en de veertiende eeuw. Dit schervenmateriaal was afkomstig van een vrij slanke kruik

of kan, een versierde en een onversierde kan met bolle buik. Enkele van deze kannen en kruiken zijn in Zuid-Limburg, wellicht in Brunssum-Schinveld, geproduceerd. Een vloertegel en leistenen wezen erop dat het gebouw een fraaie vloer en een leien dak moet hebben gehad, wat status moest uitstralen. Enkele stukken leisteen waren zwart geblakerd of oranje verkleurd ten gevolge van brand. Dat roept de vraag op of het bouwwerk dat op de motte heeft gestaan mogelijk ooit in vlammen is opgegaan. Op basis van het aardewerk moet het opwerpen van de motte in of na de twaalfde eeuw worden geplaatst. Er zijn geen aanwijzingen dat het terrein na de veertiende eeuw nog is gebruikt.

De belangrijkste conclusie van het onderzoek was dat de motte en kasteel Dammerscheid niet op dezelfde plek konden hebben gelegen. Het moeten twee aparte bouwwerken zijn geweest, op enige afstand van elkaar. Dat bevestigt nog eens wat ook al via het eerder vermelde archiefonderzoek duidelijk was geworden, namelijk dat de motte niet is opgenomen en geïntegreerd in het latere kasteel Dammerscheid. Het door de gemeente Voerendaal gefinancierde kunstwerk geeft derhalve de plek aan waar ooit de kasteelheuvel van de Borgbergh was gelegen en niet de plaats waar kasteel Dammerscheid heeft gestaan.

't Brook

De plek waar de motte ooit werd gebouwd, is 't Brook. Dit was een nat en moerassig gebied en het is niet voor niets dat juist daar een motte werd opgericht. Die plek had namelijk verschillende voordelen. In de eerste plaats was het in 't Brook niet moeilijk om de burchtheuvel te omgeven met een brede en waterrijke gracht. Het gebied was door kwel- en bronwater namelijk zo nat dat het al voldoende was om een schop in de grond te steken. De kuil die zo ontstond vulde zich van zelf met water. In de tweede plaats bood het moeilijk toegankelijke, moerassige gebied op zich al een zekere mate van bescherming. En in de derde plaats was er in de directe nabijheid van de motte voldoende vruchtbare grond aanwezig ter ontplooiing van agrarische activiteiten.

Bovendien kon bij de bouw van de motte worden volstaan met de hulp van lokale boeren, die werkten met het materiaal dat ter plaatse aanwezig was. Gespecialiseerde vaklieden waren meestal niet nodig. Vijftig stevige boeren hadden ongeveer veertig dagen nodig om een platte akker in een kleine motte met een hoogte van vijf meter en een diameter van vijftien meter te veranderen.⁴⁹ En de kosten waren laag. Het waren voornamelijk de uren van de boeren die moesten worden betaald. De materiaalkosten waren nagenoeg te verwaarlozen.⁵⁰

Dat de motte in 't Brook een militaire functie heeft gehad, is onwaarschijnlijk. Tegen een groot en goed uitgerust leger zal de burchtheuvel niet bestand zijn geweest.⁵¹ De behoefte aan veiligheid en zekerheid in een

omgeving waarin men rivaliseerde en moest concurreren met standsgenoten, zal het belangrijkste motief zijn geweest voor de oprichting ervan. Men dient namelijk te bedenken dat het grootste gevaar in de twaalfde en dertiende eeuw niet zo zeer uitging van grootschalige militaire acties of van rondtrekkende ongeorganiseerde bendes maar veeleer van veten tussen adellijke families. Hierdoor waren ordinaire vechtpartijen, rooftochten en overvallen aan de orde van de dag.⁵²

Het in twijfel trekken van de militaire functie van de Voerendaalse motte betekent niet dat de betekenis ervan kan worden gebagatelliseerd. Wat dat betreft sluiten we ons aan bij de woorden van de Duitse historicus Wilhelm Janssen: *'Noch im 14. Jahrhundert galt der künstliche Hügel - freilich bereits in Konkurrenz mit dem Steinbau - als essentielles Kriterium für eine ernst zu nehmende Burg'*.⁵³ Wat dat betreft deed de naam de Voerendaalse motte eer aan. Er werd niet voor niets gesproken van een burchtberg! De versterking die er stond, moet dus iets hebben voorgesteld en indruk hebben gemaakt.

Conclusies

In 't Brook in Voerendaal heeft een motte, burcht- of kasteelheuvel gelegen. De in de zeventiende en achttiende eeuw gebezigde term *Borgberghse*, als bijvoeglijk naamwoord toegevoegd aan een weg, een weiland, een schuur en een hoeve, verwees al naar het mogelijke bestaan hiervan.

Recent archeologisch onderzoek heeft het bestaan van de motte nu bevestigd. Het onderzoek heeft tevens bevestigd dat de motte en het latere kasteel Dammerscheid twee gescheiden gebouwencomplexen moeten zijn geweest. Het kasteel is niet gebouwd op de plaats van de motte en dus is de motte niet geïntegreerd in het latere kasteel.

De door diverse instanties geopperde hypothese dat onder de in 't Brook aanwezige heuvel de resten van het verdwenen kasteel Dammerscheid zouden liggen, dient daarom te worden verworpen. Gezien de ligging van de motte, in de nabijheid van het verdwenen kasteel Dammerscheid, mag wel worden aangenomen dat de motte een voorganger is geweest van het kasteel. Hiermee is Dammerscheid het eerste Voerendaalse kasteel waarbij de resten van een oudere voorganger zijn gevonden. De stelling dat Dammerscheid het oudste kasteel van Voerendaal zou zijn geweest, wordt daarmee nog robuuster gefundeerd.

Hiermee zijn echter nog niet alle raadsels opgelost. De vraag blijft namelijk bestaan waar in 't Brook nu precies kasteel Dammerscheid heeft gestaan. In ieder geval niet op de plaats van het door de gemeente Voerendaal geplaatste herdenkingsmonument.

- 1 Zie bijvoorbeeld: Win, J.Th.H., 'Kastelen' in *Limburg* [Hoensbroek 1978], 109; Hupperetz, W., B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)* [Utrecht 2005], 402.
- 2 Hupperetz, W., B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg*, 402.
- 3 Hupperetz, W., B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg*, 400-414.
- 4 Op dit feit werden we meerdere malen geattendeerd door de befaamde Heerlense kastelenkenner Albert Corten.
- 5 Janssen, H.L., 'Kastelen', in: *Bouwen in Nederland 600-2000* [Zwolle z.j.], 96-98.
- 6 Janssen, H.L., J.M.M. Kystra-Wielinga en B. Olde Meierink, *1000 Jaar Kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* [Utrecht 1996], 37-45; Janssen, H.L., 'Kastelen', 96.
- 7 Over het genoemde sterfjaar van Caspar baron van Elmpt bestaat onzekerheid. E. von Oidtman geeft als sterfjaar 1730 aan (zie: H.M. Schleicher, *Ernst von Oidtman und seine genealogisch-heraldische Sammlung in der Universitäts-Bibliothek zu Köln*, Band V [Köln 1993], 194, 214). Dat jaartal stemt niet overeen met de gegevens van Domsta: op 21 december 1731 wijzigde de baron namelijk nog samen met zijn echtgenote Agnetha Sebilla van Sussekern, zijn testament. Vgl. H.J. Domsta, 'Inventar des Archivs von Schlosz Burgau im Stadtarchiv Düren', in: *Dürener Geschichtsblätter* 72 [1983], 64, Urk. 81. Omdat de baron toen ernstig en ongeneeslijk ziek was, zou het sterfjaar ook nog 1732 kunnen zijn geweest. Volgens Habets wijzigde de baron echter zijn testament op 21 december 1730 en moet hij voor 26 mei 1731 zijn overleden (zie: J. Habets, 'De voormalige heerlijkheid Nuth, Een bijdrage tot de geschiedenis van het land van Valkenburg', in: *PSHAL*, XVII [1880], 102).
- 8 Domsta, H.J., 'Inventar des Archivs von Schloss Burgau', 64, Urk. 81.
- 9 NA 's-Gravenhage, Collectie Van Panhuys, inv. nr.: 499; RHCL Maastricht, Notariële archieven, inv. nr.: 4728.
- 10 Het woord 'gewande' stamt nog uit de tijd dat de akkers lang en smal waren. Zo'n lang perceel werd *gewanne* genoemd, wat blok betekent.
- 11 Van Hommerich en Welters meenden dat dit nieuw aangelegde weggedeelte pas omstreeks 1755 in gebruik was. Zie: Hommerich, van en F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal* [Heerlen 1949], 7-9.
- 12 Op 4 januari 1749 verkocht Johan Willem van Elmpt een deel van het weiland genoemd de *Borgbergh* aan notaris Cornelis Swildens. [Zie: RHCL, LvO, inv.nr.: 2104].
- 13 RHCL Maastricht, Notariële archieven, inv.nr.: 4434, aktenr.: 30. [Archief van notaris Cornelis Swildens]. Carel Joseph van Elmpt verkocht een stuk grond van 140 kleine roeden 'sonder de Borrebergweg die naar de Borrebergswijde gaat'.
- 14 Janssen, W., 'Burg und Territorium am Niederrhein im späten Mittelalter', in: H. Patze, *Die Burgen im deutschen Sprachraum I*, [Sigmaringen 1976], 292.
- 15 Welters, F., 'Voeldesje Legenden', in: L. van Hommerich en F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal* [Heerlen 1949], 111-154; H. Fober, *Voeldesje Legenden* [Voerendaal 1982].
- 16 RHCL Maastricht, LvO, inv.nr. 6498 [Archief van de Laathof Peerboom te Voerendaal].
- 17 Collinet-Schmidwenzl, R. A....*von Elmpt. Ein Bildband mit 41 Bildseiten davon 26 in Farbe*, [Aachen 1990], 48; H.J. Domsta, 'Inventar des Archivs von Schlosz Burgau', 63, Urk. 80.
- 18 Archief Kasteel Haag, inv.nr.: 1354.
- 19 Collinet-Schmidwenzl, R., A.... *von Elmpt*, 51; J. Habets, 'De voormalige Heerlijkheid Nuth. Eene bijdrage tot de Geschiedenis van Valkenburg', in: *PSHAL* XVII [1880], 99.
- 20 Archief Kasteel Haag, inv.nr.: 1354.
- 21 Vries, J. de, *Etymologisch woordenboek* [Utrecht/Antwerpen 1973], 49.
- 22 Frankewitz, S., Haus, 'Burg und Schloss im Spiegel niederrheinländischer Urkunden', in: W.M.H. Hupperetz, H.M.M. van Hall, E.M. Klock en L.H.M. Wessels, *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvormen van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel* [Venlo 1996], 79.
- 23 Vries, J. de, *Etymologisch woordenboek*, 55-56.
- 24 Frankewitz, S., 'De Gelderse landsheerlijke burchten van de dertiende tot het eind van de vijftiende eeuw', in: I.D. Jacobs [indirecteur], *Het hertogdom Gelder* [Utrecht 2003], 187-206.
- 25 *Gemeentegids Voerendaal 2009-2010*, 15.
- 26 Rijkshy Heerlen Heerlen, Topografisch Historische Atlas, inv.nr.: C-34.
- 27 *Grote Historische Provincie Atlas, Limburg 1837-1844* [Groningen 1992], 98.
- 28 Mogelijk zijn de overblijfselen van het kasteel definitief opgeruimd omstreeks 1810 toen Dammerscheid in handen kwam van de adellijke familie Van Panhuys van Haeren. In 1794 zou het kasteel nog hebben bestaan. Dit blijkt uit een 'Carte der Hooftbanck Heerlen' uit 1794. Op deze kaart staan kerkdorpen, kastelen en gehuchten in de omgeving van Heerlen ingetekend. De kaart geeft een schets van het bestuurlijke gebied rondom Heerlen, zoals dat bij de inval door de Fransen werd aangetroffen. Dit moet echter een vergissing zijn. Dammerscheid is in die tekening namelijk verwisseld met de hoeve Overst-Voerendaal. Zie: J.W.J.M. Bogaarts, *Inventaris van de gemeentelijke en kantonale archieven van Heerlen, 1794-1815* [1821], [Heerlen 1989].
- 29 Volgens een informatiesite van de Gemeente Voerendaal begon de toegangsweg vanaf de Valkenburgerweg tussen de huidige nummers 42 en 44.
- 30 RHCL Maastricht, Oorspronkelijke minuutplannen, inv.nr.: 1303; Rijkshy Heerlen, Topografische Historische Atlas, inv.nr.: C-34. Een 'kamp' kan men zien als een stuk land dat kleiner was dan een gewande. Een kamp kan men ook zien als een grote dorpstuin waarin ieder gezin zijn eigen kavel had. [zie: V. Th. J., Claessens e.a., *Berg en Terblijt. Van twee heerlijkheden naar een gemeente* [Valkenburg aan de Geul 1981], 45-48]. De Beesjesweide zal waarschijnlijk een koeienweide zijn geweest.
- 31 *Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und v. Müffling 1803-1820 74 Ost Valkenburg* [Landesvermessungsamt Nordrhein-Westfalen 1967].
- 32 Stadt- und Kreisarchiv Düren, Archiv von Schloss Burgau, inv.nr.: 285.
- 33 Volgens een informatiesite van de Gemeente Voerendaal zou kasteel Dammerscheid hebben gelegen op de westelijke oever van de meest zuidelijk vijver in 't Brook. De exacte positie wordt weer gegeven door het snijpunt van de lijnen bepaald door de straten Wolfsestraat en Mathias Kempstraat. Op het terrein is een vlakke heuvel zichtbaar met een hoogte van ongeveer een meter en een diameter van ca. 30 meter.
- 34 Kuyper, J., *Gemeentatlas van Nederland 1865-1870* [Leeuwarden 1868].
- 35 Rijkshy Heerlen, Archief van notaris Pelt, inv.nr.: 64, aktenr.: 110.
- 36 Rijkshy Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal: 'Aanbreng der verloren erven van Haaren & Lindeloft gedaan febr. 1784 volgens inleggende missive'.
- 37 Dat de weg van Kunrade over Terveurt naar Klimmen een laat achttiende eeuwse schepping is, blijkt ook uit een rekest uit 1788, waarin sprake is van een nieuwe landweg die door de weide van de leenhof Terveurt is gemaakt. Zie: Hardenberg, H., 'Het Limburgsche gedeelte van de Romeinse Heerbaan Keulen - Tongeren II', in: *Msg* 62 [1942], 27.
- 38 NA 's-Gravenhage, Collectie van Panhuys, inv.nr.: 499; RHCL Maastricht, Notariële archieven, inv. nr.: 4728.
- 39 Opvallend is dat in de boedelbeschrijving van de landmeter Henricus Rhoen zo goed als niets wordt gezegd over kasteel Dammerscheid zelf. De enige opmerking die we vonden was gedateerd 19 januari 1760: 'Item twee coelhof met een graes plaatse wyde gelegen om het huis Dammerscheijt' [Zie: RHCL Maastricht, Notariële archieven, inv.nr.: 4728]. Om het kasteel lagen dus weilanden.
- 40 Hupperetz, e.a., *Kastelen in Limburg*, 49, 63.
- 41 Rijkshy Heerlen, Schepenbank Heerlen 1479-1796, inv.nr.: 2245.
- 42 RHCL Maastricht, Landen van Overmaas, inv. nr.: 6498 [Archief van de laathof Peerboom te Voerendaal].
- 43 Rijkshy Heerlen, Schepenbank Heerlen 1479-1796, inv.nr.: 686.
- 44 Rijkshy Heerlen, Archief van notaris L.G. Pelt, inv.nr.: 60, aktenr.: 104.
- 45 Stadt- und Kreisarchiv Düren, Archiv von Schloss Burgau, inv.nr.: 282.
- 46 Dijk, X.C.C. van, *RAAP-NOTITIE 5177 Plangebied Parkstraat in Voerendaal* [17 september 2015].
- 47 ARCHIS - waarnemingsnummer 6531.
- 48 Hupperetz, W., B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg*, 403.
- 49 Janssen, H.L., 'Kastelen', 98.
- 50 Brauer, J., Hubert van Tuyll, *Castles, Battles & Bombs* [Chicago and London 2009], 53.
- 51 W. Janssen, 'Burg und Turm am Niederrhein im späten Mittelalter', in: H. Patze, *Die Burgen im Deutschen Sprachraum*, I [Sigmaringen 1976], 295.
- 52 Janssen, H.L., e.a., *1000 jaar Kastelen in Nederland*, 17; W. Janssen, 'Burg und Territorium', 285.
- 53 Janssen, W., 'Burg und Territorium', 293.

Het vluchtelingen- probleem

Minder bekend gebleven aspecten van het verblijf van Belgische katholieken in Nederlands Limburg tijdens de Eerste Wereldoorlog

GEERT VERBEET

Dr. G. J. B. Verbeet was van 1964 tot 1987 directeur van het MEAO St. Servaascollege in Maastricht. Als onderzoeker is hij gespecialiseerd in de geschiedenis van Limburg in de 19e en 20e eeuw.

Toen vanaf 4 augustus 1914 het Duitse leger de aanval op het neutrale België richting Visé inzette werd Nederlands Limburg, zonder daarop voorbereid te zijn, geconfronteerd met het probleem van een grote stroom vluchtende burgers die uit angst voor de hardvochtig en moordend optredende Duitse militairen hun heil zochten op Nederlands grondgebied. De eerste ongelukkigen hoopten dit te vinden in het nabije Eijsden, Gronsveld en Maastricht. Globale tellingen in Maastricht in september 1914 voerden tot de conclusie dat bij een bevolking van 37.368 personen ongeveer 4000 Belgen in de stad waren gebleven, een aantal dat overeenkomt met 10 procent van de eigen bevolking. In nagenoeg alle 96 Limburgse gemeenten kwamen Belgische vluchtelingen terecht. Gouverneur jhr. G.L.M.H. Ruys de Beerenbrouck sr. was bezorgd voor eventuele politieke gevolgen. Hij vreesde Duitse gevoelens van ongenoegen over de Nederlandse hulp aan Belgische burenen. Het stemde tot bezorgdheid dat vluchtende Belgen vanaf het begin van de oorlog de weg via Maastricht verkozen om van daaruit per trein op weg te gaan naar Vlissingen. Daar konden zij per Nederlandse veerboot oversteken naar Folkestone in Engeland. Dat gold vooral voor Belgen die aanvankelijk voor enkele weken waren teruggekeerd naar hun woonplaats, maar na enige tijd terug kwamen naar Maastricht om zich daar voor Belgische militaire dienst aan te melden. In Maastricht werd op 29 augustus 1914 de Staat van Beleg afgekondigd. De politie moest scherp gaan toezien bij de binnenkomst van zo veel vluchtelingen. Op 13 oktober 1914 kwamen de tellingen in Limburg uit

op 17.677 Belgen. Volgens het Consulaat van België aan de Markt 28 te Maastricht waren er in 1914 meer dan 40.000 Belgen voor kortere of langere tijd aanwezig in Limburg.¹ De grootste toevloed van Belgen naar Nederland vond twee maanden na het intreden van de Staat van Beleg plaats toen de vesting Antwerpen werd bedreigd en spoedig daarna ingenomen. Het aantal vluchtelingen steeg intussen naar 1 miljoen mensen in Nederland dat op dat moment zelf 6,3 miljoen inwoners telde. Dat stelde Nederland voor een schier onmogelijk op te lossen probleem. Een geluk voor Nederland was dat het grootste deel van de vluchtelingen in de eerste maanden gebruik maakte van de mogelijkheid om na de Duitse bezetting huiswaarts te keren conform de regels van de Conventie van Genève. Er werd op allerlei manieren druk uitgeoefend op de vluchtelingen om te vertrekken. Desondanks bleven er toch nog 100.000 vluchtelingen in Nederland achter tussen 1914 en 1918, waarvan circa 10.000 in Limburg. Voor 30.000 Belgische militairen die naar Nederland vluchtten om aldus aan Duitse krijgsgevangenschap te ontkomen, moesten geschikte interneringskampen worden ingericht.²

Belgische mijnwerkers als aanvullende mankracht naar de Nederlandse Mijnstreek

Voor Heerlen en omgeving, het inmiddels voor Nederland ontwikkelde gebied voor eigen steenkolenproductie, kwam er vanaf begin 1915 een bijzondere ontwikkeling bij. Het opbrengstresultaat van brandstoffen viel sedert 1914 aanzienlijk terug na-

Uitdelen van soap in het interneringskamp te Brunssum

Interneringskamp Spekholzerheide

Interneringskamp Schaesberg

dat vele Duitse, Oostenrijkse en Belgische mijnwerkers gedwongen waren naar hun vaderland terug te keren vanwege de oproep tot militaire dienstplicht.³ Het bleek dat zich te midden van de 30.000 in kampen geïnterneerden Belgische militairen een aantal voor mijnarbeid geschikte arbeiders bevonden. Voor een aantal van hen werd het verblijf in het kamp getekend door verveling. Het was een goede gedachte van het Ministerie van Defensie en de directies van de Nederlandse kolenmijnen dat gebruik gemaakt kon worden van de Conventie van Genève. Dat hield in dat onder bepaalde voorwaarden met de krijgsgevangenen tot een akkoord gekomen kon worden wat betreft arbeidsinzet.

Toen deze mogelijkheden werden onderzocht bleek dat ruim 500 Belgen bereid waren tegen een betaling van 10 cents per dag ondergrondse mijnarbeid te verrichten. Er moesten in Kamp Beersdal te Heerlen in 15 blokken 43 woningen gebouwd worden als huisvesting voor de nieuwe mijnwerkers die ook gecontroleerd moesten blijven als geïnterneerde krijgsgevangenen. Er werd zorg gedragen voor behoorlijke voeding in verband met de te verrichten zware ondergrondse arbeid. Ook de gezondheidszorg werd geregeld. Huisartsen uit Heerlen behandelden eventuele eerste gezondheidsklachten. Was ziekenhuisopname noodzakelijk, dan werden de patiënten opgenomen in het St. Josephziekenhuis te Heerlen dan wel in het beter geëquiperde Calvarienberg te Maastricht. Het overeengekomen dagloon van fl. 0,10 werd op een op naam gestelde bankrekening gestort. Aan analfabeten zou onderwijs gegeven worden. Onder eigen militaire begeleiding,

gecontroleerd door het Nederlandse leger, kwamen de arbeiders in ploegen naar de mijn, als eerste bij de Oranje Nassau I te Heerlen. Naast Beersdal kwamen er kampen bij in Schaesberg, Spekholzerheide, Kerkrade (Hopel) en later ook een in Rumpen. Werkzaam zijn in Nederlandse mijnen werd voor meerdere militairen aantrekkelijk toen bleek dat onder meer via het Consulaat van België te Maastricht hulp geboden kon worden bij het verwerven van een verblijfsvergunning voor naaste familieleden voor Nederland. Naast de toch al bestaande woningnood in de Mijnstreek rond Heerlen ontstond daardoor een nieuw op te lossen probleem.⁴ Een telling uit augustus 1915 leverde in totaal 575 personen op die in en om Heerlen in kampen woonden: in Beersdal 225 personen; in Schaesberg 100 personen; in Spekholzerheide 175 personen en in de Hopel 75 personen. Half oktober 1917 bleek dat het aantal Belgische mijnwerkers gestegen was tot 1748. Uitgesplitst naar kamp leverde dit onderstaande aantallen op. Zie tabel onderaan de bladzijde. Circa 500 militairen leefden samen met hun gezinnen. Er bevonden zich elders in Limburg ook enkele groepen van enige omvang. Dat was onder meer het geval in Venray waar ruim 100 Belgische arbeiders waren ingezet bij het in cultuur brengen van woeste gronden in de Peel. In Maastricht konden Belgische gelovigen voor kerkdiensten onder andere terecht in de toen nog niet geheel voltooide St. Lambertuskerk of in het patronaat in Wyck. Ook in Roermond woonden enkele groepen Belgische vluchtelingen.⁵

Onderwijs voor Belgische kinderen

Voor de kinderen die met hun ouders in de Mijnstreek verbleven was er een probleem als zij in de leerplichtige leeftijd waren. De plaatselijke lagere scholen boden een oplossing door Belgische kinderen tot hun school toe te laten. Dit was voor Vlaamse kinderen geen probleem. Maar voor de Franstalige leerlingen was dit wel het geval. Na

enige tijd was er voor circa 900 kinderen onderwijs noodzakelijk.

Er kwamen 19 Belgische klassen, waaronder ook enkele voor Franstalige kinderen. Het onderwijs werd ofwel door geïnterneerde militairen ofwel door kloosterzusters verzorgd. In Beersdal kwamen op deze manier zeven klassen tot stand; in zowel Eyselshoven als in Schaesberg twee en in Spekholzerheide vier. In oktober 1918 was het aantal Belgische mijnwerkers gestegen tot 7310.⁶

Noodzakelijke uitbreiding van pastorale zorg in de Mijnstreek rond Heerlen

De komst van een aanzienlijk aantal mijnwerkers met hun families betekende voor de katholieke geestelijkheid in de Mijnstreek dat uitbreiding van de zielszorg noodzakelijk was toen duidelijk werd dat het merendeel van hen katholiek was. Ter plaatse bestond de vrees dat de komst van buitenlandse mijnwerkers nadelig zou zijn voor het behoud van het katholieke klimaat in de Mijnstreek. Dat bleek in de praktijk mee te vallen. Bij het merendeel van de nieuwkomers viel op hun zedelijk gedrag niets aan te merken. Uitzonderingen hierop waren personen die veelal afkomstig bleken uit grotere steden. Deze bezochten immers vaker cafés of de bioscoop.⁷ De plaatselijke geestelijkheid trad de nieuwe Belgische bewoners uiteraard helpend tegemoet. Veel hulp en zorg werd geboden door het klooster van de paters Franciscanen aan de Sittarderweg in Heerlen en het seminarie van Rolduc. Mgr. dr. H. Poels, de aalmoezenier voor de arbeid in het Bisdome Roermond verstreekte allerlei nuttige adviezen. Dat gebeurde ook vanuit de directie van de Oranje Nassau-mijnen. Ook mevrouw Delorthe, de echtgenote van de technisch directeur van de Oranje Nassau mijnen, hielp als particulier veelvuldig. Toen later bij de Willem Sophie-mijn Belgische arbeiders in dienst kwamen, verleenden de directeur Michel en zijn echtgenote hulp in velerlei vormen.

Kamp	Alleenstaande militairen	Gehuwde militairen met gezin
Beersdal Heerlen	175	190
Kerkrade (Hopel)	50	30
Schaesberg	313	98
Spekholzerheide	151	131
Brunssum/Rumpen	346	46
Heerlen (op het Depôtbureau)	26	15
Enkelingen	163	
In hospitaal	14	

Onderofficieren van het interneringskamp Spekholzerheide.

Onderwijzer de Groot temidden van kinderen van de Belgische school in Heerlen.

Bestuur en onderwijzers van de Belgische school in Heerlen. In het midden (zittend) aalmoezenier Ickx, rechts (zittend) burgemeester M.A.M. Waszink.

Pastorale hulp vanuit België voor de Mijnstreek

Dat er sinds 1914 in Nederland meer dan 100.000 katholieke Belgen verbleven in een overwegend protestants Nederland stemde de leiding van de Belgische bisdommen tot zorg. Het kwam tot overleg met de Nederlandse bisdommen. Aan Belgische zijde werd kardinaal D. J. Mercier, aartsbisschop van Mechelen, de voornaamste leider. Als afgevaardigde in Nederland benoemde hij de priester-redemptorist August Bruynseels. Hij zou behulpzaam zijn bij de organisatie van het Belgische katholieke leven in Nederland. Vooral in de ingerichte Belgenkampen was dit een belangrijke zaak. Hoe dat alles verliep rond Heerlen, daarvan brachten de Nederlandse bisdommen in 1919 een verslag uit in 3 delen en 850 pagina's onder de titel: 'Het godsdienstig leven der Belgen in Nederland tijdens de oorlogsjaren 1914-1918'. Daarin werd in een apart hoofdstuk vermeld hoe de ontwikkelingen in de Mijnstreek verliepen.

Naar vermogen en met vallen en opstaan werd ernaar gestreefd via de kerken een eigen Belgische sfeer te realiseren. Vermeld wordt dat als eerste priester vanaf augustus 1915 voor deze missionaire opdracht optrad dr. Leo Deckers. Vanwege

zijn kwetsbare gezondheid viel hem deze opdracht zwaar. De afstanden om vanuit Heerlen zijn Belgen te bereiken waren aanzienlijk vanwege de toen nog vaak slechte staat van de wegen en met een fiets als vervoermiddel. Voor de Waloniërs kreeg Deckers assistentie van de Franse paters Fulgence, Hervé en Maurice uit het klooster Oud Erenstein. In oktober 1916 werd Deckers van deze taak ontheven na zijn benoeming tot aalmoezenier met een lichtere taak: het Albertdorp in het kamp nabij Amersfoort. Zijn opvolger werd pater-redemptorist Alphons Ickx die beschikbaar kwam na de opheffing van het vluchtelingenkamp in Oldenbroek. Er kwamen enkele collega's bij. Zij boden met grote inzet hulp in het parochiepastoraat. Het ging om pater W.E. Vertenten voor Rumpen en de paters W. Guyt en Alfred Zweiffel voor Spekholzerheide. De priester A.J. van den Bent ging pater Ickx als assistent bijstaan.

Kerkelijk leven

De geestelijkheid was verheugd over het feit dat voor militairen de mogelijkheid werd geopend om op zondag op eigen gelegenheid de kerkdienst bij te wonen. Aanvankelijk was dat alleen onder begeleiding toegestaan. Er werd in de kloosterkapel van

De kerk in het interneringskamp te Brunssum-Rumpen

het Martelaren van Gorkumklooster aan de Sittarderweg in Heerlen gelegenheid geboden voor eigen Belgische Misdiensten. Er werd gepredikt in de Vlaamse en zo nodig ook in de Franse taal. Verder bleek dat in Eygelshoven in de kerk behalve in de Nederlandse taal ook in het Duits gepredikt werd. Omdat op werkdagen een aantal arbeiders bij het ploegenwerk was ingedeeld konden de kerkelijke gelovigen elkaar als groep alleen in de zondag voormiddag ontmoeten. De priesters waren verheugd over het feit dat naarmate de tijd vorderde het aantal bezoekers van de kerk op zondag steeds groter werd. Ook het aantal uitgereikte hosties steeg. Er werden frequent priesterlijke huisbezoeken afgelegd. De kerkdiensten kregen een fraaie omlijsting toen het mogelijk bleek om eigen Belgische kerkkoren te formeren. Het gebed en de gezangen 'Dieu mon refuge' en 'Dieu de paix et d'amour' ('God is mijn toevlucht' en 'God van vrede en liefde') werden bij de geestelijke oefeningen vaak gezongen. Op een aantal plaatsen werd er werk van gemaakt de kinderen in de school voor te bereiden op de Eerste H. Communie. Dat leidde tot communiefeestdagen. De kinderen maakten op die dag qua feestkleding een keurige indruk. Enkele malen kwam het tot meerdaagse gebeds- en bezinningsdagen met deelname van groepen gelovigen. Op vastgestelde uren konden gelovigen voor het horen van de biecht terecht. Conform bestaande mijnwerkertraditie vierde men op 4 december het Barbarafeest. De bisschop van Roermond, mgr. L. Schrijnen, kwam in 1917 naar Heerlen teneinde een aantal Belgische kinderen het H. Vormsel toe te dienen. Intussen

bleef bij voortdurende het gevoel van heimwee naar huis in België voortbestaan. Herderlijke schrijvens van kardinaal D.J. Mercier werden de gelovigen voorgelezen. Gelovigen werden aangespoord tot het houden van gebedsoefeningen en de devotie van het Heilig Hart. Voor de Belgische nationale gevoelens was in de kerk de verjaardag van koning Albert rond 15 april een belangrijk gebeuren als de H. Mis werd afgesloten met het Te Deum en het nationale volkslied. De verjaardag van koningin Elisabeth kreeg in juli aandacht. Als een uiting van dankbaarheid aan het Nederlandse volk werd op 31 augustus aandacht aan de verjaardag van koningin Wilhelmina besteed.⁸

Belgische solidariteit bij de Nederlandse mijnwerkersstaking in 1917

Het werd in Heerlen naarmate het oorlogsgebeuren elders voortduurde een steeds vertrouwder beeld dat iedere werkdag een groep begeleide Belgische geïnterneerden op weg marcheerden naar de ingang van de Oranje Nassau-mijn. Dat was later ook het geval bij de mijnen Oranje Nassau II, de Willem Sophie, de Laura en Julia en de staatsmijnen Emma en Hendrik. Het was verheugend dat de productie van steenkolen door deze werkzaamheden jaarlijks met circa 50.000 ton toenam. Als mijnwerkers zouden de Belgen zich voor het merendeel solidair tonen met hun Nederlandse collega's toen in 1917 in de Mijnstreek spanningen ontstonden als gevolg van het streven van de Algemene Mijnwerkersbond om via staking loonsverhoging te bewerkstelligen

Paard en wagen met voerman van het interneringsdepot Heerlen in het kamp Beersdal te Heerlen.

vanwege de in de laatste jaren steeds verder gestegen kosten van levensonderhoud. De Christelijke Mijnwerkersbond steunde deze activiteiten niet. Ook de directies van de Mijnen waren hier tegen. Zij maakten eventuele stakers er op attent dat stakingsactiviteiten zouden leiden tot ontslag en terugzending naar het militair interneringskamp te Zeist. De plaatselijke politie had in die dagen versterking gekregen van de marechaussee voor het geval het tot rellen zou komen. In juni 1917 werd tot actie overgegaan. Met spanning werd uitgezien naar het gedrag van de eerste groep Belgische mijnwerkers bij aankomst aan de Oranje Nassau I. De Belgen bleken solidair met hun Nederlandse collega's en staakten mee. Ze werden teruggezonden naar het kamp te Zeist. De roep om kolen in Nederland bleek echter groter dan de wens om Belgische stakers hun werk bij wijze van discipline maatregel te ontnemen. Na enkele dagen werd over de 'misstap' niet meer gesproken. De stakers mochten weer terug naar de Mijnstreek om hun arbeid voort te zetten.⁹

Belgische herdenking van gesneuvelde landgenoten in Maastricht

In Maastricht ontstond in juli 1915 een initiatief waarvoor zowel de Belgische als ook de Nederlandse autoriteiten belangstelling hadden. Toen het initiatiefcomité onder leiding van mevrouw Regout-Chibaud daartoe een verzoek indiende, gaf deken Wouters toestemming om in de St. Servaaskerk regelmatig Heilige Missen op te dragen als eerbetoon aan en ten behoeve van de zielenrust van Belgische burgers

die in de oorlog het leven hadden gelaten. Priesterredemptorist D. Castelain, prior van een klooster in Valkenburg, was daarbij de centrale figuur. Hij had de faam een indrukwekkend prediker te zijn. Dit trok de aandacht van kardinaal D. J. Mercier. Hij bemiddelde bij het aantrekken van geschikte medewerkers. Er kwamen 40.000 gedrukte verslagen van de toespraken. Deze bereikten de Belgen in Nederland en de legeraalmoezeniers aan het IJzerfront. In Maastricht, later in Tilburg, werd het blad *De Bode* gedrukt waarin bericht werd over katholieke zaken in Nederland. Al deze teksten moesten België in het geheim bereiken. Een comité in Maastricht, waarin Henri van Oppen een belangrijke rol speelde, zorgde ervoor dat er collectes gehouden werden en inzamelingen plaatsvonden van allerlei hulpgoederen voor getroffen Belgische inwoners.¹⁰

Wapenstilstand op 11 november 1918

Voor alle burgers in West-Europa was de bekendmaking van de Wapenstilstand op 11 november 1918 een grote opluchting. Voor de Belgische vluchtelingen en de geïnterneerde militairen werd het nu mogelijk terug te keren naar hun haardsteden. Hierbij moest worden afgewacht of zij hun woningen ongeschonden, beschadigd of geheel vernield zouden aantreffen. De terugkeer naar België verliep redelijk vlot. In Heerlen werd in 1925 een eregraf opgericht ter herinnering aan de Belgische mijnwerkers die daar tijdens de Eerste Wereldoorlog waren omgekomen. Op deze wijze werd ook het ondergrondse werk gewaardeerd.¹¹

Dit grafmonument op de Algemene Begraafplaats aan de Akerstraat in Heerlen werd opgericht in 1925 ter herinnering aan 15 overleden Belgische geïnterneerden tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Een vergelijking met geloofsbeleving in Belgisch Limburg

Uit de verslagen van de Nederlandse bisdommen over het verblijf van de Belgische katholieken in de oorlogsjaren kan opgemaakt worden dat er in het algemeen sprake was van een positief oordeel wat betreft de geestelijke gesteldheid van deze mensen. Het Bisdom Luik hield in 1919 een enquête met vragen over parochies en gemeenten om een overzicht te krijgen over hoe het tussen 1914 en 1918 onder de Duitse bezetting gesteld was met de geestelijke instelling van de bevolking. Het resultaat hiervan leidde tot eenzelfde conclusie als die over de gesteldheid van de Belgische vluchtelingen in Nederland in die tijdspanne.¹²

Epiloog

Vanaf 4 augustus 1914 tot aan de wapenstilstand in 1918 vonden vele Belgen in het neutrale Nederlands Limburg hulp toen zij na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog hun vaderland moesten verlaten. Rond de kerk troffen zij landgenoten met wie zij hun lot deelden; vaak een troost bij de moeilijke leefomstandigheden waarin zij verkeerden. Het kerkbezoek hielp de gelovigen de moraal hoog te houden. Toen vanaf einde 1918 de militair geïnterneerde mijnwerkers huiswaarts keerden, kon over hen gezegd worden dat zij Nederland een gewaardeerde dienst hadden bewezen bij de productie van steenkolen waaraan in die periode grote behoefte bestond.

Noten

Foto's: collectie Rijkshy, Heerlen.

- 1 E.A. van den Heuvel, 'Vluchtelingenverzorging of vreemdelingenbeleid. De Nederlandse overheid en de Belgische vluchtelingen 1914-1918', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 99 [1986], 184 tot 204. Vgl. G.J.B. Verbeet, *1914-1918. Moeilijke jaren voor de beide Limburgen. Solidariteit en samenwerking. Maastricht Belgische frontstad op neutraal gebied* [Maastricht 2014], Hoofdstuk II en III.
- 2 Evelyn de Roodt, *Oorlogsgasten, vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* [Zaltbommel 1993]; Wim Nolten, 'Belgische vluchtelingen in Kamp Eygelshoven te Kerkrade/Hopel 1914-1918', in: *LvH* 64 [2014] 23-26.
- 3 R. van Kamp, *De kolenvoorziening van Nederland gedurende de Eerste Wereldoorlog* [Amsterdam 1968]; F. Cammaert, 'Oostelijk Zuid-Limburg in de Eerste Wereldoorlog' in: *LvH* 58 [2008] 11-26.
- 4 G.J.B. Verbeet, 'De mijnen in onze regio rondom de Eerste Wereldoorlog', in: *LvH* 64 [2014] 1-12. Vgl. J. T. Oosterman, *Internering van vreemde militairen in Nederland gedurende de oorlogsjaren 1914-1919. Verslag met gegevens van het Ministerie van Defensie* [Delft/Den Haag 1921].
- 5 August Bruynseels, *Het godsdienstig leven der Belgen tijdens de oorlogsjaren 1914-1918* [Den Haag 1919], deel II, 179-194.
- 6 'Het Lager Onderwijs'. Uit : R.W.R. Verdeyen, *Belgen in Nederland 1914-1919. De vluchttoorden Hontenisse en Uden* [Den Haag 1920]. Bruynseels [1919], deel I, 79-81.
- 7 Bruynseels, deel III, 241-261.
- 8 Bruynseels, deel II, 194-198 en 241-250.
- 9 G.J.B. Verbeet, 'Heerlen', 1.
- 10 Bruynseels, deel II, 179-194. Vgl.: D. Castelain, *Discours prononcé en l'église Saint Servais de Maastricht à l'occasion de service funèbre pour les soldats Belges, morts à la guerre* [Maastricht 1915].
- 11 M.A. van der Wijst, 'Het Belgische grafmonument te Heerlen. Herinnering aan een ballingschap', in: *De Limmel*, [1979] 22-26 en M.A. van der Wijst, 'Het Belgische grafmonument te Heerlen. Herinneringen aan een ballingschap', in: *LvH* [1977], 22-26.
- 12 K. Verhelst en R. van Lare, *De Eerste Wereldoorlog in Limburg. Verslagen deel I en II. Documenten* [Hasselt 1997], passim, verhalen over meerdere gemeenten.

Mo(nu)mentje ...

Monumenten herbergen vaak fraaie details in of op de gevels. Je kijkt er vaak over heen. Maar het is de moeite waard er een momentje bij stil te staan. Soms in verwondering, soms al piekerend over wat het toch zou moeten voorstellen. In dit nummer twee afbeeldingen uit de regio met aan de lezers de vraag waar men deze vanaf de straat kan bekijken. We verloten een boek per vraag onder de inzenders die de juiste adressen doorgeven. Uw antwoord kunt u mailen aan redactie@Mijnstreek-Parkstad.nl.

Ergens in de Heerlense binnenstad staat een fraai pand uit 1898 met een klassieke driedeling en een asymmetrische ingang. Daarin zijn de ronde boogramen verwerkt met velden die versierd zijn met plastische vullingen in gekleurde ceramiek. Opvallend zijn de vrouwenkopjes, zoals op de foto. In de gevel zijn ook afbeeldingen van schelpen verwerkt die symbool staan voor het vrouwelijke geslacht en voor geboorte en wedergeboorte. Mogelijk wijst een en ander op de functie van dit gebouw in de begintijd.

Waar staat dit gebouw precies? Weet iemand misschien de oorspronkelijke functie van het pand?

Ergens midden in het veld staat een monumentaal herenhuis uit eind 18de eeuw of het begin van de 19de eeuw met boven de toegangsdeur een fraai in gietijzeren krullen verwerkt familiewapen. Een van de bewoners was ooit burgemeester van Kerkrade. Waar staat dit gebouw precies? Van welk echtpaar is het familiewapen?

Het antwoord vindt u in ons volgende nummer.

LOU HEYNENS

M.L. (Lou) Heynens (1943) is publicist, dichter, beeldend kunstenaar en uitgever. Hij publiceerde in tal van tijdschriften over kastelen, adel en genealogie.

Hoe herinneren wij ons het NSB-kopstuk graaf Max d'Ansembourg ...?

Deel II

Op deze familiefoto uit 1896, genomen in de 'Gouden Salon' op kasteel Neubourg te Gulpen, zit prominent in beeld de toen nog ongehuwde vader van Maximilien, baron Adolphe – de man die familiair zijn hoofd nestelt in de schoot van gravin Eugénie d'Ansembourg. Verder poseren v.r.n.l.: graaf Arthur d'Ansembourg (Amstenrade), gravin Paula de Fürstenberg (zuster van Adolphe), graaf en gravin Iwan d'Ansembourg (Neubourg) met hun vier oudste dochters (en hond). De dochters zijn: vooraan in beeld de tweeling Josephine en Maria, naast moeder Ludmilla en bij vader op schoot Clotilde.

”... desnoods met geweld en dictatuur”

Graaf Max zal zijn eigen redenen hebben gehad de geschiedenis op bepaalde punten te herschrijven, in zijn eigen belang om te buigen of hierbij na te laten zaken te vermelden. Zo vertelt hij in zijn 'memoires' onder meer dat zijn vader, samen met de priester dr. Herman Schaepman (1844-1903) in 1896 (sic!) één van de oprichters van de Rooms-Katholieke Staatspartij was.¹ In werkelijkheid werd de RKSP pas in 1926 opgericht en kwam voort uit de op 15 oktober 1904 opgerichte Algemene Bond van Rooms-Katholieke Kiesverenigingen die, zoals de naam al aangeeft, op haar beurt een verzameling van divers ingekleurde katholieke groepjes was.² Een omissie die indien niet gecontroleerd op waarheid gemakkelijk overgenomen wordt. Dit blijkt onder meer in de scriptie van Bruinsma.³

Deze rechtzetting geeft aan dat de graaf trots is op zijn rooms-katholieke identiteit. Wel schopt hij als het even kan tegen de RKSP aan die blijkbaar de zegen van het episcopaat kreeg. Hij had dan ook grote moeite met de slappe houding die het episcopaat innam ten aanzien van de problemen van die tijd maar ook ten aanzien van fascisme en nationaalsocialisme.

Toen de graaf zich bij Mussert aandiende voor informatie over de NSB ging zijn belangstelling vooral uit naar de verhouding van de partij met de katholieken. De protestantse Mussert wist hem blijkbaar niet helemaal te overtuigen zodat graaf Max in juni 1933 in de pen klom om aan de voorman van de katholieke arbeidersbeweging, mgr. dr. Henri Poels vertwijfeld zijn zorgen op te biechten: 'Ik kan niet begrijpen dat de katholieken niet met de grootste

bereidwilligheid het fascistisch idee opnemen.²⁴ Vervolgens komt hij met de dreigende mededeling: 'Zullen wij die niet democratisch denken gedwongen worden ons tegen de clerus te stellen zoals dit in Duitsland en in Italië gebeurd is?'²⁵ Max blijkt terdege door de in nazistisch vaarwater meedeinende familie van zijn vrouw vakkundig geprepareerd te zijn.⁶ Al waarschuwend sluit hij dan ook zijn brief aan Poels af met de woorden: 'Trekt U toch zelf de conclusie dat het 'Systeem' (de democratie – LH) gefaald heeft en dat er andere maatregelen nodig zijn als tot nu toe genomen, desnoods met geweld en dictatuur.'⁷ Als een ware stormram beukt de bijna veertigjarige graaf met zijn autoritaire eisen tegen de katholieke kerkdeuren, niet alleen om gehoor te vinden maar meer nog om navolging te eisen van zijn overtuiging. De paus, aartsbisschop Joannes Jansen, de toenmalige staatssecretaris van de paus kardinaal Eugenio Pacelli (de latere Pius XII), bisschop dr. Guillaume Lemmens, de hoogleraar mgr. Frans Jozef Feron en vele anderen krijgen op een indringende wijze met Max te maken. Hij ging zelfs naar Rome, maar keerde met lege handen huiswaarts. In november 1933 dreigde van katholieke zijde zelfs een verbod om lid te zijn van de NSB. Graaf Max was in alle staten, maar besloot op 15 december 1933 toch toe te treden tot de NSB met stamboeknummer 20.000. Zijn vrouw zou korte tijd later ook lid worden onder stamboeknummer 25.000. Maar lezer, verwonder u niet. Graaf Max heeft 'de stem van God in zich horen spreken'. Hiervan brengt hij de bisschop van Roermond, mgr. Lemmens, met de volgende woorden op de hoogte: 'Ik ben mij volkomen bewust van mijn onvolgzaamheid tegen de wens van de bisschoppen ten opzichte van de NSB ... Maar Uwe H. Excellentie zal het met mij eens moeten zijn, dat de stem van God in ons zwaarder moet wegen dan die van mensen, wie ze ook mogen zijn ...'⁸ Hier missen we alleen nog een hartgrondig AMEN van de briefschrijver.

Een bedenkelijk opschuivend antisemitisme

Graaf Max was tot aan de beruchte *Kristallnacht*⁹ vermoedelijk een aanhanger, gelijk ontelbare anderen, van een toentertijd als 'normaal' beschouwd antisemitisme. Dit sloot overigens nauwe - vooral zakelijke - banden met Joden niet uit. De groeiende invloed en het protserige etaleren van kennis en rijkdom van de Joodse elite was velen een doorn in het oog. Vaak zat daar niet alleen een goed verborgen afgunst aan vast, maar was deze afkeer ook gelieerd aan het feit dat menigeen bij de Semieten zwaar in het krijt stond. Max bewonderde volgens eigen getuigenis het 'Joods financieel vernuft', maar vond een overheersing van het Joodse element niet

wenselijk.¹⁰ Dat vernuft was in 1928 de reden geweest om in zee te gaan met de Joodse ondernemer Julius Wolff die zich in 1939 tot Nederlander zou laten naturaliseren. Max stelde in de directe nabijheid van zijn kasteel grond beschikbaar waarop een fabriek werd gebouwd. Het bedrijf – N.V. Nederlandsche Parasinfabrieken te Amstenrade – vervaardigde later voornamelijk voor de *Wehrmacht*, de zo belangrijke producten als kunstdarmen (*Kriegswichtige Seidenschläuche – of Därmen*). Graaf Max was vanaf 1928 commissaris van de onderneming. Dit alles speelde zich af in de periode dat hij burgemeester van de gemeente Amstenrade was (1925-1934). D'Ansembourg wordt in processtukken 'Aufsichtsrat' (voorzitter) van de onderneming genoemd.¹¹ Hij moest zijn functie in dit bedrijf, naar eigen zeggen op aandringen van de Duitse bezetter, op 29 november 1940 neerleggen.¹²

De goede samenwerking met de graaf en de veelbelovende resultaten verleidden Wolff in 1930 ertoe om met zijn ouders (beiden overleden in Amstenrade) en zijn broer Otto met vrouw en twee dochtertjes vanuit Duitsland naar Amstenrade te verhuizen. Zij betrokken een woning aan de Hommerterweg terwijl iets verderop de eveneens Duits-Joodse bedrijfsleidster Hedwig Heymann in 1939 bij de heer Van Lent een kamer betrok.¹³ Julius Wolff liet zich in 1939 tot Nederlander naturaliseren.

Saillant detail is dat graaf Max zich in 1938 in de Tweede Kamer fel verzette tegen de naturalisatie tot

Graaf Max met zijn trouwste kameraad en echtgenote: Myriam, geboren Frein von Fürstenberg. Foto: collectie Lou Heynens.

Oord van geldelijk gewin en van menselijk drama: de voormalige 'dermfabrik' [Parasinfabrik] aan de Hommerterweg te Amstenrade. Foto: collectie Lou Heynens.

Amstenrade is een 'gastvrij' huis, ook tijdens de Tweede Wereldoorlog en dan voor de NSB-Jeugdstorm [1942]. Foto: collectie Lou Heynens.

Een NSB-bijeenkomst op 16 december 1943 te Venlo. Van links naar rechts: de burgemeester van Venlo Jo Zanders, gouverneur graaf Max, de NSDAP-schaduwgouverneur van Limburg, Wilhelm Schmidt en de Ortskommandeur van Venlo Dr. Jonas. Foto: Archief Venlo.

Nederlander van hoofdzakelijk uit Duitsland gevluchte Joden.¹⁴ Dit terwijl hij nog in 1934 verklaarde het niet eens te zijn met Hitlers rassentheorie. Loe de Jong vermeldt dat Max bij de voorbereidingen van zijn toespraak zorgvuldig door medewerkers liet nagaan hoeveel er van de voor naturalisatie voorgedragen van Joodse afkomst waren, om vervolgens in de Kamer fel te protesteren tegen de verlening van het Nederlanderschap aan deze Joden.¹⁵ In zijn blinde afkeer zei hij: "dat een ieder die volgens de wetten van het land (Derde Rijk – LH) leeft, of hij nu Ariër of Jood is, in Duitsland rustig en veilig kan leven ...". De dan al duidelijk geradicaliseerde graaf Max vervolgde: "De waarheid is dat verreweg het grootste gedeelte van deze vluchtelingen de wijk heeft genomen ofwel wegens overtreding van de deviezenvoorschriften ofwel wegens landverraad."¹⁶

Terwijl begin 1942 in Amsterdam al duizenden Joden in de treinwagons moesten stappen op weg naar de vernietigingskampen, waanden Julius Wolff en zijn familieleden zich blijkbaar nog in 'veiligheid' zolang de heer van Amstenrade gouverneur van Limburg was. Al was dat nog maar zeer de vraag. Welke krachten en machten uiteindelijk het dodelijke mechanisme voor hen in beweging hebben gezet is (nog) niet opgehelderd.

De in 1891 in Krefeld geboren en ongehuwde Julius Wolff werd in december 1942 door de gemeenteveldwachter van Amstenrade, J.H. Erkens, gearresteerd en in het beruchte 'Witte Huis' in Maastricht gevangengezet.¹⁷ Volgens Van Rens was Wolff met de gemeenteveldwachter Erkens gebrouilleerd geraakt, omdat hij niet wilde ingaan op de pogingen tot afpersing door de veldwachter. Erkens zou sigaren (die Wolff als relatiegeschenk weggaf – LH) van hem gevorderd hebben.¹⁸ De verongelijkte Erkens liet Julius Wolff op 20 december 1942 arresteren om hem vervolgens over te brengen naar Maastricht. Alle pogingen om deportatie te voorkomen

Gouverneur graaf Maximiliaan de Marchant et d'Ansembourg voor het toenmalige 'Gouvernement' in Maastricht bij het afnemen van een defilé Foto: NIOD.

liepen op niets uit. Kort daarna werd hij op transport gezet naar Auschwitz. Hier werd Wolff op 21 januari 1943 vermoord.¹⁹

Op 25 augustus 1942 was de bedrijfsleidster Hedwig Heymann al door Erkens naar Maastricht gebracht en aan de *Sicherheitspolizei* overgeleverd. Zes dagen later al werd ze in Auschwitz vermoord.²⁰ Hoe Julius' broer Otto en diens vrouw Gisela Kalter tussen 1940-1945 aan hun einde zijn gekomen (in Riga of Auschwitz?) is onbekend. Hun twee dochttertjes hebben de oorlog overleefd. Wat zie ik bij graaf Max? Hij kreeg het masker niet meer af. Geen woord zou de volleerde tacticus in zijn 'memoires' aan het lot van deze 'compagnon' en zijn medewerkster wijden, evenmin zou hij de

hand in eigen boezem steken om zijn eerzucht te benoemen maar was in tegendeel er tot einde toe geneigd zich als de juiste man op de juiste plaats te zien. Dit analoog aan Montaignes maxime '*Non ci badar! Guarda e passa!*': 'Bemoei je hier niet mee. Kijk voor je en verdwijn ...'.²¹

Zonder twijfel heeft graaf Max zijn sporen nagelaten. De 'graaf was een goed mens'. Ik proef in Amstenrade – en in bepaalde kringen – de behoefte om een zekere dorpsheer blindelings heilig te verklaren. Maar waren heiligen niet juist mensen die tot inkeer kwamen na inzicht in eigen falen? Het is ook heel wel denkbaar dat er situaties zijn waarin de mens eens de wolf is, dan weer het schaap, soms de leeuw of de vos maar soms ook wel eens de ezel. Net zoals het uitkomt.

Noten

Met dank aan dr. Martin Bruinsma voor het beschikbaar stellen van zijn scriptie '*M.V.E.H.J.M. graaf de Marchant et d'Ansembourg: rooms-katholiek en NSB'er*', doctoraalscriptie VU-Amsterdam, 1997; verder gaat mijn bijzondere dank uit naar Anita Quaedackers en Sjaak Giezenaar.

- Omdat de partij eerst in 1926 werd opgericht, zal hij eerder hebben meegewerkt aan het in 1896 tot stand gekomen RK verkiezingsprogramma van Schaepman.
 - Informatie Katholiek Documentatie Centrum, RU, Nijmegen, 2015.
 - Bruinsma, 'M.V.E.H.J.M. graaf de Marchant et d'Ansembourg: roomskatholiek en NSB'er', doctoraalscriptie VU-Amsterdam 1997 (NIOD).
 - NIOD, NSB-Archief, 249a; brief van 11 juni 1933 aan mgr. dr. H. Poels.
 - Ibidem.
 - Stephan Malinowski, *Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat* [Berlin 2003], noot 430 (Fürstenberg); Lou Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg* [Soesterberg 2015].
 - Zie noot 27.
 - NIOD, NSB-Archief, 249d; brief 15 juli 1934 aan mgr. G. Lemmens.
 - Sidney Smeets, *De wanhoopsdaad: hoe een zeventienjarige jongen de Kristallnacht ontketende* [Amsterdam 2013].
 - NIOD, NSB-Archief, 2551a; brief 12 december 1934 aan J.L.D. Le Haen.
 - Dossier De Marchant et d'Ansembourg (BG 's-Hertogenbosch, nr. 87) bij Ministerie van Justitie te 's-Gravenhage; Nationaal Archief, 's-Gravenhage.
 - Ibidem.
 - Informatie: website Jewish Databank; Digitaal Monument voor de Joodse Gemeenschap in Nederland.
 - NIOD, Doc.1-1922, Map F; Woudenberg: Memoires 37; De naturalisatie en het verbreken van de relatie met J.Wolff c.q. Parasinfabrieken, leverde een hele kolom op in *De Echo van het Zuiden* van 6 april 1940 met de schampere opmerking: 'met een van de grootste tegenstrevers (graaf Max – LH) in ons land van zijn ras (Wolff)'.
De Jong, *Koninkrijk 1*, 661.
 - Zie noot 14.
 - Zie noot 14.
 - Herman van Rens, *Vervolgd in Limburg. Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* [Hilversum 2013], 177, noot 178.
 - Informatie: website Jewish Databank; Digitaal Monument voor de Joodse Gemeenschap in Nederland.
 - Uit Gemeentearchief Amstenrade: J.H. Erkens 1924-1955, gemeenteveldwachter van Amstenrade; onbezoldigd rijksveldwachter; hoofd luchtbeschermingsdienst; deurwaarder plaatselijk belastingen.
 - Michel de Montaigne, *Essays* [Amsterdam 1993].
- Bibliografie**
- David Barnouw, *Rost van Tonningen: fout tot het bittere eind* [Zutphen 1994].
Philipp Blom, *De Duizelingwekkende jaren. Europa 1900 - 1914* [Amsterdam 2014].
Fred Cammaert en Marcel Put, '*Eindelijk een echte burgemeester*' [Roermond 2014].
Jutta Ditfurth, *Der Baron, die Juden und die Nazis. Reise in eine Familiengeschichte* [Hamburg 2013].
Kai Drewes, *Jüdischer Adel. Nobilitierungen von Juden im Europa des 19. Jahrhunderts* [Frankfurt 2013].
Theo Gerritse, *Collaboreren voor een betere wereld* [Soesterberg 2007].
Ronald Havenaar, *De NSB tussen nationalisme en 'volkse' solidariteit: de vooroorlogse ideologie van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland* [Den Haag 1983].
Ronald Havenaar, *Anton Mussert, verrader voor het vaderland, een biografische schets* [Den Haag 1984].
Lou Heynens, 'De voorbereiding tot een doodgewone begrafenis', in Lou Heynens, *Als de hengst glimlacht.... Over adel en andere vreemde zaken* [Zutphen 2006].
Lou Heynens, *Adel in 'Limburg' of de Limburgse adel. Geschiedenis en Repertorium 1590-1990* [Maastricht 2008].
Lou Heynens, 'Graaf Maximiliaan de Marchant et d'Ansembourg. Of: Er is geen ander zijn dan anders-zijn' in: *Adel aan Maas, Roer en Geul* deel I [Valkenburg aan de Geul 2009], 111-135.
Lou Heynens, 'Het revolutionaire bloed van Madame la douairière. Comtesse Rudolf de Marchant et d'Ansembourg, née Baronne de Loë (1895-1992)'; met een stamreeks van het geslacht de Loë, in: *Adel aan Maas, Roer en Geul*, deel II [Valkenburg aan de Geul 2010], 19-56.
Lou Heynens, *Geconfisqueerd als 'vijandelijk vermogen'. Het dossier Limburgse kastelen* [Valkenburg aan de Geul 2013].
Lou Heynens, 'Geconfisqueerd als 'vijandelijk vermogen'. (Zuid-)Limburgse kasteel-eigenaren in het nauw!', in: *Jaarboek 2013 Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* [Valkenburg 2013], 128-185.
Lou Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg* [Soesterberg 2015].
Lou Heynens & Ralf Coumans, 'Genealogie van het geslacht de Marchant et d'Ansembourg', in: *Adel aan Maas, Roer en Geul*, deel I [Maastricht 2009].
Ernst Jünger, *Strahlungen I* [München 1988].
Ernst Jünger, *Strahlungen II* [München 1988].
Eugen Kogon, *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager* [München 2012].
Peter Longerich, *Heinrich Himmler Biographie* [Berlin 2008].
Stephan Malinowski, *Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat* [Berlin 2003].
Peter von Matt, *Verkommene Söhne, misrattene Töchter. Familiendesaster in der Literatur* [München 1997].
Jan Meyer, *Mussert. Een politiek leven* [Z.p. 2005], (herziene herdruk).
Sönke Neitzel & Harald Welzer, *Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben* [Frankfurt am Main 2011].
Felix Römer, Kameraden. *Die Wehrmacht von innen* [München 2012].
Peter Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* [Amsterdam 2006].
M.M. Rost van Tonningen, *Correspondentie, deel 1 1921-mei 1942* [Den Haag 1967].
M.M. Rost van Tonningen, *Correspondentie, deel 2 mei 1942 – mei 1945* [Zutphen 1993].
Sidney Smeets, *De wanhoopsdaad: hoe een zeventienjarige jongen de Kristallnacht ontketende* [Amsterdam 2013].
Volker Ullrich, *Adolf Hitler. Die Jahre des Aufstiegs 1889-1939*, Band 1 [Frankfurt am Main 2013].

LIEKE BOUMANS-WILLEMS

Lieke Boumans-Willems is vormgever van dit tijdschrift en beoefenaar van genealogie, paleografie en regionale geschiedenis. Zij is de initiatiefnemer van het tijdschrift *Hoensbroekse Historie*.

Vandaag gedoopt, drie maanden later geboren ...

Bevolkingsregistratie

In de 18de en 19de eeuw zijn de Limburgers hoofdzakelijk rooms-katholiek. Wanneer er een kindje wordt geboren gaat men naar de kerk om het te laten dopen. Vaak gebeurt dit nog dezelfde dag. Tijdens de doopplechtigheid zijn twee getuigen aanwezig, namelijk de peetoom en de peettante van de pasgeborene. De pastoor besprenkelt de dopeling met doopwater waarbij hij de doopformule uitspreekt: "Ik doop u in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest". Vervolgens zalft hij het voorhoofd van het kindje met chrisma, een mengsel van olijfolie en balsem. Ook krijgt de dopeling een klein beetje zout op de tong als symbool voor smaak geven en pit hebben. Dit herinnert aan Jezus' oproep aan degenen die hem volgen om het zout van de aarde te zijn (Mat. 5,13). Er wordt een doopkaars aan de paaskaars ontstoken, symboliserend dat de dopeling een licht voor de wereld is. Door middel van dit ritueel wordt het kindje opgenomen in de katholieke geloofsgemeenschap.

Bij de doop wordt de roepnaam van de pasgeborene door de pastoor herleid tot de bijbehorende heiligennaam. Het is gebruikelijk dat een meisje wordt vernoemd naar haar peettante en een jongen naar zijn peetoom. In de 18de eeuw wordt het gangbaar om een kind meerdere doopnamen te geven. De pastoor schrijft de gegevens zoals de naam en het geslacht van het kind, de geboorte- en doopdatum, de namen van de ouders en die van de peter en meter in het Latijn in het doopboek. Dit was gedurende lange tijd de enige vorm van zo'n gedetailleerde 'bevolkingsregistratie'.

De Burgerlijke Stand

In 1795 worden grote delen van Europa, waaronder Zuid-Limburg, door Frankrijk ingelijfd als gevolg van de Franse Revolutie. Er vinden grote en blijvende veranderingen plaats, ook bestuurlijke. Om de bevolking in kaart te brengen houden de Fransen volkstellingen, waarbij de bevolking van een bepaald gebied wordt geteld en er aanvullende gegevens worden verzameld zoals leeftijd, beroep en gezinsverband. Het doel hiervan is in eerste instantie het inventariseren en registreren van jongemannen, zodat zij kunnen worden opgeroepen voor het vervullen van de dienstplicht. Deze registratie is het begin van de invoering van de Burgerlijke Stand.

Napoleon Bonaparte (1769-1821) is tijdens de Franse Revolutie militair en politiek leider. Hij wint verschillende veldslagen en wordt zeer populair bij het Franse volk. In november 1799 pleegt hij een staatsgreep en grijpt hij de macht. In Frankrijk gaat vanaf dat moment een andere wind waaien. Het duurt niet lang of Napoleon wordt oppermachtig en gaat regeren als een dictator.

De strijdlustige Napoleon heeft soldaten en veel geld nodig voor zijn oorlogen. Daarom heeft hij behoefte aan een goede administratie en duidelijke regels. Hij geeft opdracht tot het maken van een nieuw Frans wetboek, de 'Code Napoléon' of 'Code Civil'. Hierin worden ondermeer de regels voor de Burgerlijke Stand opgesteld. De Burgerlijke stand is een bevolkingsboekhouding, een gestandaardiseerde registratie van geboorten, huwelijken en overlijdens, bedoeld om inzicht te krijgen in de samenstelling van de bevolking. Ook worden dan de familienaamen definitief vastgelegd.

In Zuid-Limburg bestaat de Burgerlijke Stand sinds 1796. De familienamen in deze regio lagen echter al eeuwenlang vast. Vanaf 1810 wordt ook in de rest van Nederland elke burger door Napoleon verplicht om een vaste achternaam te kiezen, evenals het melden van een geboorte, overlijden of huwelijk bij de gemeente. De ambtenaar van de Burgerlijke Stand moet in het vervolg een aantal boeken bijhouden waarin hij in chronologische volgorde akten van geboorten, huwelijk of overlijden inschrijft: de registers van de Burgerlijke Stand.

De geboorte en de doop van Sjang Custers

Landbouwer en veearts Willem Custers is afkomstig van de Akerstraat in Hoensbroek en trouwt in januari 1863 met Maria Catharina Eijmael. Zij woont in Hoensbroek in de Nieuwstraat op nummer 11. Na het huwelijk trekt Willem in bij zijn vrouw en zijn schoonvader, die kleermaker van beroep is en al ruim zeven jaar weduwnaar. Vanaf 1864 is Willem broodbakker. Het echtpaar Custers-Eijmael krijgt vijf kinderen. Willem en zijn vrouw zijn rooms-katholiek en laten al hun kinderen meteen na de geboorte dopen, behalve hun eerste zoon Mathias Josephus die geboren is in november 1863. Hij wordt een dag later gedoopt. Precies drie weken later overlijdt dit kindje. Bijna een jaar later wordt hun tweede zoon geboren. Hij krijgt bij zijn doop dezelfde namen als zijn overleden broertje: Mathias Josephus, roepnaam Joseph. Op 17 oktober 1866 krijgen Willem en Maria Catharina hun derde zoontje: Sjang Custers. Twee jaar later wordt Neerdes geboren. Zijn roepnaam is afgeleid van Leonardus. Hij wordt net als zijn vader bakker. Het jongste kind uit het gezin Custers-Eijmael is een meisje. Zij wordt geboren in mei 1871 en krijgt bij haar doop de namen Maria Hubertina. Zij overlijdt als zij zeven maanden oud is.

Sjang wordt op zijn geboortedag gedoopt. Sjang, dialect voor Jan, is de roepnaam die is afgeleid van de heilige Johannes.

In het kerkelijk doopregister staat Sjang ingeschreven als *Joannes Andreas Kusters*. Hij krijgt de doopnamen van zijn peetoom Joannes Andreas Eijmael, een broer van zijn moeder. Zijn peettante is Maria Sophia Custers, een zus van zijn vader.

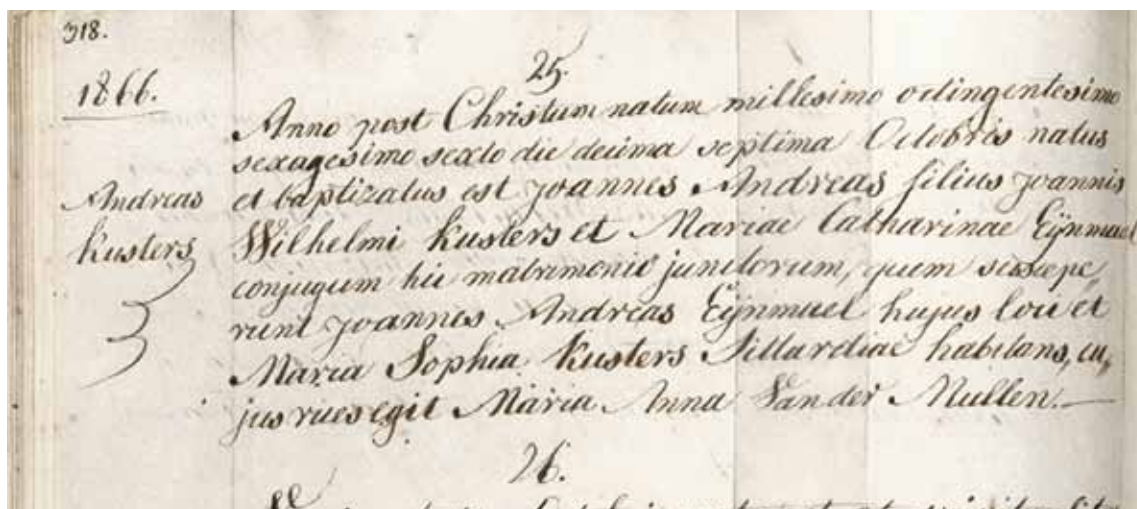
Een opmerkelijke geboorteaangifte

Net als tegenwoordig gebeurt ook in de 19de eeuw de geboorteaangifte van een kindje normaliter door de vader, die hiertoe bevoegd en ook verplicht is. Als hij om welke reden dan ook verhinderd is dan mag iemand anders de aangifte doen, op voorwaarde dat deze persoon bij de bevalling aanwezig was. Dit is meestal de vroedvrouw.

Evenals bij de doopplechtigheid moeten ook bij de geboorteaangifte twee getuigen aanwezig zijn. Dit hoeven niet per se familieleden te zijn. Vaak is het een buurman of een kennis. Halverwege 1934 wordt dit bij wet afgeschaft.

De geboorteaangifte moet binnen drie dagen na de geboorte geschieden bij de ambtenaar van de Burgerlijke Stand van de gemeente waar het kind geboren is. Om die reden kan de datum van aangifte wel eens een à twee dagen verschillen met de geboortedatum.

Wanneer we nu de geboorteakte van Sjang Custers in de Burgerlijke Stand bekijken, dan zien we dat de heiligennamen zijn vernederlandst en staan genoteerd als *Jan Andries*. Tot zover niets vreemds. De akte is getekend door E. Slanghen die, zoals in die tijd gebruikelijk, naast burgemeester tevens ambtenaar van de Burgerlijke Stand is. Ook heeft dan nog lang niet elke gemeente een gemeentehuis en

De doopinschrijving van Sjang Custers op 17 oktober 1866. De nummers van de inschrijvingen volgen elkaar op.

In het jaar achttien honderd zeven en zestig, den *derhonderd*
Januari is voor ons Ambtenaar van den Burgerlijken Stand
 der gemeente *Hoensbroeck*, Hertogdom Limburg, verschenen *Jan*
Willelm Custers beroep *landbouwer*
 oud *veertien* jaren, wonende te *Hoensbroeck*
 dewelke ons heeft aangegeven, dat op *heden den dertienden*
Januari ten *vyf* ure des *morgens* te
Hoensbroeck in *zijn* woning is geboren een kind van
 het mannelijk geslacht van hem declarant en van
 Maria Catharina Eymaet *zijn* huisvrouw

Jan en aan welk kind *by* heeft verklaard de voornamen
 te geven van *Jan Custers* beroep

De gezegde verklaring geschiedt in tegenwoordigheid van *Jan Hubert*
Schurgers beroep *onderwijzer*
 oud *veertien* jaren, wonende te *Hoensbroeck*, en
 van *Gerard Joseph Starcky* beroep *landbouwer*
 oud *zeven en dertig* jaren, wonende te *Hoensbroeck*
 Na gedane voorlezing van de tegenwoordige Geboorte-Akte aan den declarant en aan
 de getuigen, hebben ze met ons gelezen.

J. W. Custers
G. J. Starcky
H. Schurgers

De Ambtenaar van den Burgerlijken Stand,

E. Slangen

De geboorteakte van Sjang Custers, opgemaakt op 13 januari 1867.

worden geboorte-, huwelijks- of overlidensaangiften gedaan in een café of bij de burgemeester thuis. Maar hoe zit het met de geboortedatum van Sjang? In zijn akte van de Burgerlijke Stand staat 13 januari 1867 vermeld, terwijl hij volgens het kerkelijk doopregister is geboren op 17 oktober 1866. Sjang werd dus bijna drie maanden ná zijn doop geboren!

Sjang is nooit getrouwd geweest, dus er bestaat van hem geen huwelijksakte waarin men altijd de geboortedatum van bruid en bruidegom vermeldt. In zijn overlidensakte vinden we evenmin een geboortedatum, maar wel dat hij 86 jaar oud is geworden. Dit klopt met zowel de burgerlijke als de kerkelijke datum en verschaft dus geen duidelijkheid.

Op zijn dodenprentje staat de geboortedatum van de Burgerlijke Stand. De datum in het doopregister moet overigens wel de correcte zijn, omdat de nummers van de doopschrijvingen elkaar netjes opvolgen. Dit is in het verleden wel eens anders geweest. In de beginperiode van de Burgerlijke Stand zijn de ambtenaren soms slordig wat betreft de registratie. Daarnaast zien burgers niet altijd het nut van deze bevolkingsregistratie en verzuimen nog wel eens om de geboorte van hun kind aan te geven. Er zijn zelfs mensen van wie helemaal geen geboorteakte bestaat!

Een voorbeeld hiervan is Karel Slangen uit Hoensbroek, een broer van de latere burgemeester Egidius Slanghen. Als Karel in 1842 wil gaan trouwen kan hij geen geboortebewijs overleggen – wat een vereiste is bij een huwelijksaangifte – omdat de geboorteakte ontbreekt in het register van de Burgerlijke Stand. In zulke gevallen wordt nog wel eens genoeg genomen met een doopbewijs uit het kerkelijk doopregister, maar zijn doopschrijving blijkt eveneens te ontbreken.

Het doopboek of doopregister van Hoensbroek werd rond 1815, het geboortjaar van Karel, bijgehouden door de toenmalige pastoor Albert Pieter Gheijst en het is een rommeltje. Gheijst heeft de geboortejaren willekeurig door elkaar geschreven en er zelfs overlidens en kerkelijke inkomsten tussen genoteerd. Bovendien lijkt het boek incompleet. Zelfs na grondig zoeken blijft ook de doopschrijving van Karel onvindbaar. Er wordt daarom besloten dat hij een zogenaamde akte van algemene bekendheid moet overleggen. Dit is een officieel geschrift waarin twee of meer personen voor een notaris of een kantonrechter naar waarheid verklaren dat een bepaald feit of de hoedanigheid van een persoon algemeen bekend is.

Om zo'n akte te verkrijgen gaat Karel naar kantonrechter Maximiliaan Hendrik Willem van Aken in

Op heden den dertigsten September
 achttienhonderd twee en veertig, voor ons
 Majestiteits Raad van Heerlen, de Heer Kantoor,
 eerste arrondissement van de provincie
 Limburg, geadjudeerd met den griffier.
 Is verschenen: Karolus Slanghen,
 landbouwer wonende te Hoensbroek,
 welke ons te kennen gaf, dat hij in de
 gemeente Hoensbroek geboren is, maar
 zich niet in de registers van den burgerlijken
 stand der gemeente ingeschreven
 bevindt; zooals blijkt uit een verklaring
 des hieer burgemeester van gemelde
 gemeente Heerlen, die dat een megen
 ontrent de dertigste van dezer, gesigneerd op
 zelfden dag een half blad papier en twee
 te Sittard, dat een en vijftig folio heeft
 vertien, verschaft drie, en vaangen voor
 regt en verhooging een gulden tien
 een halve van den hieer ontvanger
 Colon, en aanderse geheet, dat hij comparant
 voornemens is in huwelyk te treden, en

deshalven rich genoezucht vint,
 zyne ukte van geboorte, door een ukte van
 algemeen bekendheid te doen vervangen,
 en om die reden de megen om personen
 hie door voor ons verschijnen; te weten:
 1. Balthasar Slanghen vader van den
 requirant, landbouwer wonende te
 Hoensbroek.
 2. Jan Mathijs Penders, oud twee en
 vijftig jaren, werkmans, 3. Lodewijk
 Jakob Paulissen, oud drie en veertig
 jaren, kuiper en 4. Maria Jozefa
 Paulissen, oud acht en veertig jaren
 naaister, en drie laatste genoemde wonende
 te Heerlen, welke verklaaren dat den
 requirant een wettige zoon is van een
 meer verschenene comparant Balthasar
 Slanghen en deszelfs ~~echtgenote~~
 Maria Ida Cremers, dat zulks niet
 alleen van hunne zijde in kennis is,
 maar ook van de algemeene wetenschap,
 en dat hij in de maand Februarij achttien
 honderd vijftien te Hoensbroek geboren

W. J. H. Hoff

Eerste en tweede blad van de akte van algemene bekendheid van Karel Slanghen, opgemaakt te Heerlen op 1 oktober 1842.

Heerlen. Deze schrijft in een verklaring dat Karel in de gemeente Hoensbroek is geboren, maar dat in de Burgerlijke Stand van die gemeente geen geboorteakte aanwezig is. Dit is bevestigd door de toenmalige burgemeester van Hoensbroek Jan Herman Mannens.

In het geval van Karel verschijnen vier getuigen: zijn vader Balthasar Slanghen, Jan Mathijs Penders (werkmans) samen met zijn echtgenote Maria Josepha Paulissen (naaister) en haar broer Lodewijk Jacob Paulissen (kuiper). De laatste drie zijn op dat moment woonachtig te Heerlen en zij verklaren dat Karel de wettige zoon is van Balthasar Slanghen en Maria Ida Cremers. Zij zeggen zeker te weten dat hij in februari 1815 te Hoensbroek is geboren, omdat zij destijds alle drie in de buurt van Karels ouders woonden. Vader Balthasar geeft nog uitdrukkelijk te kennen dat zijn zoon op de 24ste is geboren. Tot slot verklaren de getuigen dat zij voor het ontbreken van de geboorteakte in de Burgerlijke Stand geen andere oorzaak kunnen bedenken dan dat de inschrijving verzuimd is 'door omstandigheden van tijd'. Het betreffende register is immers wel aanwezig. Deze verklaring, waarvan melding wordt gemaakt in de huwelijksakte, is opgenomen in de huwelijksbijlagen.

Het is en blijft een raadsel wat de reden is geweest van de late geboorteaangifte van Sjang Custers. Als hij in oktober 1866 word geboren, woont burgemeester Egidius Slanghen al een aantal jaren in de Nieuwstraat op een steenworp afstand van de familie Custers. Zoals gezegd worden in die tijd gemeentelijke zaken gedaan bij de burgemeester thuis want een gemeentehuis had Hoensbroek nog niet. Is Slanghen wat betreft de geboorte-inschrijving van Sjang misschien wat onzorgvuldig geweest? Dit valt sterk te betwijfelen, daar deze burgemeester bekend staat als zeer plichtsgetrouw en nauwkeurig. Het lijkt daarom veel waarschijnlijker dat Willem het te druk heeft gehad met zijn werkzaamheden in zijn bakkerij of dat hij simpelweg is vergeten om de geboorte van zijn zoon te melden bij de gemeente. Sjang is immers op een woensdag geboren, een doordeweekse werkdag. Uiteindelijk gaat Willem op zondag 13 januari 1867 alsnog de geboorte aangeven. Omdat er een boete staat op het te laat aangeven van een kind, net als tegenwoordig overigens, zal Slanghen hem hebben gematst door de geboorteakte alsnog op te maken op voorwaarde dat deze datum de officiële geboortedatum zou worden en blijven. Hoe dan ook, Sjang is in elk geval nog ingeschreven in het geboorteregister, zij het bijna drie maanden na zijn geboorte.

Jaren '60 - De St. Jansschool 'aan het kruis' (tussen de bomen links staat het kruisbeeld), gezien vanuit de Nieuwstraat. Hier ligt nu het Gebrookerplein. De auto links rijdt de Hoofdstraat af. Het beeld van Johannes de Evangelist is te zien boven de ingang van de school.

Sjang Custers

Het beeld van Johannes de Evangelist boven de ingang van de grote St. Janskerk.

'Nonk Sjang'

Na het overlijden van hun ouders blijven de kinderen Joseph, Sjang en Neerdes Custers in het huis in de Nieuwstraat wonen. Joseph begint later een slagerij, eveneens in de Nieuwstraat niet ver van zijn ouderlijk huis vandaan.

Neerdes neemt de bakkerij over en trouwt met Zeeffe Voncken. Zij krijgen vijf kinderen, waarvan het eerste kind al twee maanden na zijn geboorte overlijdt. Sjang blijft bij hen inwonen. Hij verzorgt het land en helpt mee in de bakkerij. Later, als Neerdes en Zeeffe zijn overleden, gaat dochter Wieske Custers hier wonen. Zij trouwt met Hub Esser met wie zij een zoon krijgt. Wieskes ongetrouwde zus Marieke blijft haar leven lang bij hen inwonen, evenals hun ongetrouwde oom 'Nonk Sjang'.

Naderhand trekt Tina Voncken ook bij hen in. 'Tant Tina' is een ongetrouwde zus van Zeeffe. Zij is waarschijnlijk bij de familie Custers gaan wonen in 1938, na het overlijden van haar broer Gerard met wie zij een stoffenzaak had in de Hoofdstraat.

Sjang was een vroom en gelovig man en hij ging elke dag wel drie keer naar de kerk. Behalve dat hij het land van de familie Custers verzorgde en meehielp in de bakkerij, heeft hij ook jarenlang als vrijwilliger de tuinen van het klooster in Hoensbroek onderhouden. Hiervoor kreeg hij van de zusters met Kerstmis een flesje Bols jenever, een kistje sigaren en een paar zwarte, gebreide sokken. Sjang is de schenker van het beeld van 'Johannes de Evangelist', de heilige naar wie hij is vernoemd. Dit beeld stond vroeger in een nis boven de ingang van de St. Jansschool in Hoensbroek en is tegenwoordig te zien boven de ingang van de grote St. Janskerk. Sjang heeft ook financieel veel bijgedragen aan de bouw van de kerk O.L. Vrouw Maagd der Armen in Maria-Gewanden die in 1949 is gebouwd.

In tegenstelling tot deze gulle giften gaf hij tijdens de collecte in de kerkdiensten telkens slechts 1 cent. Toen zijn nichtje Wieske hem daar eens op aansprak, antwoordde hij: "Als ze dat niet genoeg vinden, dan krijgen ze voortaan toch *helemaal niks* meer!"

Sjang Custers overlijdt op 5 maart 1953 – de sterfdag van Stalin, zoals men in de familie placht te zeggen. Hij ligt begraven op het kerkhof bij de grote St. Jan in Hoensbroek, samen met zijn ongetrouwde nichtje Marieke Custers.

Noten

De gebruikte foto's zijn afkomstig uit de privécollectie van de auteur. Voor dit artikel zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- 1 Rijckheyt Heerlen (RhH), Kerkelijke Doop-, Trouw- en Begraafregisters van Hoensbroek.
- 2 RhH, Registers van de Burgerlijke Stand met huwelijksbijlagen van Hoensbroek.
- 3 RhH, Archief Gemeente Hoensbroek,
- 4 M. van de Venne, J.Th.H. de Win, P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967].
- 5 Diverse internetsites.
- 6 Lieke en Frans Boumans-Willems, 'Egidius Slanghen', tijdschrift *Hoensbroekse Historie* deel 14 [Hoensbroek 2016].
7. Persoonlijk onderhoud met dhr. J. Esser en mevr. C. Esser-Janssen, juli 2016.

ANITA QUAEDACKERS

Straaljagercrash in Heerlen op 5 juli 1955

Een monumentje voor een omgekomen piloot

De Heerlense geschiedenis kent de nodige dramatische hoogten en dieptepunten. Een van de minder bekende gebeurtenissen is het neerstorten van een Brits militair toestel in de Heerlense wijk Molenberg in de late ochtend van dinsdag 5 juli 1955. Het was een gewone doordeweekse dag en het dagelijkse leven ging zijn gewone gang. Tot dat ene moment waarop een Britse straaljager explodeert en de piloot met zijn laatste krachten het toestel naar onbebouwd gebied weet te sturen waar het in ontelbare stukken uiteenspat.

De neergestorte straaljager in Heerlen was in de dagen na de crash voorpaginanieuws. Naast de regionale pers berichtten ook bijna alle landelijke kranten erover: van De Telegraaf tot De Waarheid, De Leeuwarder Courant, Het Nieuwsblad van het Noorden en het Gereformeerd Gezinsblad.¹ De beschrijvingen van de gebeurtenissen van 5 juli 1955 in deze kranten komen op een paar details na allemaal overeen met het verhaal dat Ramon van Osdorp op 23 januari 2010 op de toen net van start gegane site 'HeerlenVertelt' plaatste.

'Op 5 juli 1955 wordt Heerlen en omgeving opgeschrikt door een fikse ontploffing. Een Engelse RAF Sabre F 'Mark 4', gestationeerd op de Engelse luchtmachtbasis Brüggen in Duitsland, explodeert in de lucht tijdens een trainingsvlucht. De explosie was een gevolg van een lek in de brandstofleiding waardoor de licht ontvlambare brandstof rechtstreeks in het hete compressorgedeelte van de motor liep. Na het afgaan van het alarm in de cockpit verliest het toestel snel hoogte. Een ooggetuige bericht een zwarte rookpluim achter het toestel gezien te hebben, gevolgd door een lichte explosie. Het toestel draait

in een wijde bocht over de flats in de buurt van de Gringel en koerst van hieruit recht op de Kissel en de schuin daarachter gelegen woninggroep af. Dankzij de tegenwoordigheid van geest en de koelbloedigheid van de 21-jarige 'flying officer Michael Smith' kan het toestel toch nog een beetje hoogte maken en wordt het over de woninggroep heen gestuurd. Vlak voordat het de grond raakt vindt de fatale explosie plaats. Dankzij het moedige ingrijpen van de piloot zijn vele levens gespaard gebleven en is alleen het leven van de jonge vlieger te betreuren.

Brokstukken van het vliegtuig, alsmede de stoffelijke resten van de piloot lagen over honderden meters verspreid langs de spoorlijn Heerlen-Kerkrade en achter het veld dat wordt begrensd door het mijnspoor van de staatsmijn Wilhelmina. De grootste ravage werd aangericht door de General Electric J47-GE-13 turbojetmotor die zich meters diep in een achtertuin gegraven had.

Het toestel was een onder Canadese licentie gebouwde F-86 Sabre met de registratie XB950. Tot welk squadron het toestel precies behoorde is tot op heden onduidelijk. Het 67e, 71e en het 130e Squadron waren ten tijde van het ongeval in Brüggen gestationeerd; het verongelukte toestel moet bij een van deze squadrons hebben behoord.

De exacte plaats van de crash en verdere details van dit ongeluk zijn helaas moeilijk te achterhalen. De crashplaats is ongeveer te lokaliseren op de plek waar nu de Sligro en Tamoil liggen.²

Dat het ongeluk de gemoederen in Heerlen bezighield en dat men gemeend heeft hier iets mee te moeten doen, blijkt uit een opmerkelijk bericht in het Limburgs Dagblad van dinsdag 12 juli 1955. Daarin wordt melding gemaakt van een grootscheepse BB (Bescherming Bevolking) oefening. 'Op zaterdagmiddag 9 juli hield een honderdtal vrijwilligers van de Heerlense Bescherming Bevolking een grootscheepse oefening. Hierbij werd verondersteld dat een brandende straaljager in de wijk Molenberg bij de flats aan de Kerkraderweg was neergestort en een twintigtal personen zwaargewond geraakt was. Aan deze oefening werd behalve door de Molenbergse 'blokploeg', ook deelgenomen door Brunssumse vrijwilligers en een Heerlense mobiele geneeskundige groep. Het slot van de oefening bestond uit een spectaculaire redding vanaf een 10 meter hoog plat dak waarbij het slachtoffer met behulp van moderne middelen in recordtijd in veiligheid werd gebracht.'

Opvallend aan dit, in de krant een stuk langere en gedetailleerdere, bericht is dat men deze oefening wel heel snel op touw gezet had, nauwelijks vier dagen na het ongeluk. Nog vreemder is het dat er met geen woord gerept wordt over de crash van een week eerder!

Een herdenkingsplaquette voor Michael Smith

Op het artikel van Ramon van Osdorp uit januari 2010 over deze gebeurtenis reageerden 33 lezers en uit de reacties bleek dat de herinnering aan deze crash bij veel Molenbergers nog steeds springlevend is.⁵ Een van de lezers was iemand uit de kennissenkring van de weduwe. Hij liet weten dat hij door 'een onwaarschijnlijk toeval' op de site 'HeerlenVertelt' terechtgekomen was. Via deze persoon werd contact gelegd met de weduwe van Michael Smith. Smith was ten tijde van zijn overlijden sinds twee jaar getrouwd met Viola Jane Appleby die in 1955 werkte bij de Women Voluntary Service in Münster. Daar leerde zij na de dood van haar man ook haar huidige echtgenoot kennen. Viola is inmiddels 86 jaar oud en nog redelijk gezond. Ze woont met haar man in Engeland.⁶

Op 23 december 2014 schreef Ton Otten een vervolg op het artikel van Van Osdorp waarop ook hij een aantal reacties kreeg. In een aantal hiervan werd voorgesteld een gedenkplek in te richten voor de jonge Britse luchtmachtpiloot. Dit ongeluk had kunnen uitlopen op een regelrechte ramp voor de wijkbewoners als de vlieger niet zo koelbloedig had gehandeld.⁷

In de zomer van 2015 bezocht Ton Otten de Kölner Südfriedhof. Deze begraafplaats ligt midden in Keulen. Op dit kerkhof liggen militaire slachtoffers uit

Burgemeester Ralf Krewinkel, mevrouw Els Otten en de filmploeg van L1.

zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog begraven maar ook militairen die na de Tweede Wereldoorlog om het leven kwamen. Hier vond hij ook de grafsteen van Michael Smith.⁸

Een marmeren herinneringsplaquette werd op 8 januari 2016 in opdracht gegeven.⁹

De feestelijke onthulling op 5 juli 2016

Nadat de plaquette besteld was, begonnen de voorbereidingen voor de feestelijke onthulling. De RAF, de Royal Air Force, waarvan de verongelukte vlieger deel uitmaakte, werd benaderd met de vraag of zij een rol wilde spelen bij de onthullingsceremonie. Daartoe werd contact opgenomen met RAF wing commander Mark Bailey die zijn medewerking toezegde. Toen het idee ontstond voor een fly-over bij het monument direct na de onthulling werd ook de Koninklijke Luchtmacht benaderd en ook daar was men bereid tot medewerking. Zij wilden bij wijze van eerbetoon een Spitfire laten overvliegen op het gevraagde tijdstip. Ook de gemeentelijke instanties en de Stichting Buurtbeheer Molenberg boden hun medewerking aan.

Op 5 juli 2016 om 11.00 uur werd de marmeren plaquette ter nagedachtenis aan Michael Smith op de Crutserveldweg onthuld. Aanwezig bij de plechtigheid waren naast een groot aantal Molenbergers onder meer de Heerlense burgemeester Ralf Krewinkel, kolonel Grisham van de Royal Air Force en een filmploeg van L1. Na de inzegening van de plaquette droeg mevrouw Els Otten, de echtgenote van Ton Otten, een gedicht voor dat voor deze gelegenheid geschreven werd door Molenberger Ton Wijnen. De feestelijke plechtigheid werd muzikaal omlijst door de Coriovallum Pipe Band en harmonie St.-Bernadette.

Om twaalf minuten over twaalf vloog de toegezegde Spitfire vier maal over de plaats van het monument. De indrukwekkende bijeenkomst werd afgesloten met koffie en gebak, verzorgd door de Stichting Buurtbeheer Molenberg.¹⁰

Noten

Met dank aan Ton Otten voor de beschikbaar gestelde gegevens en foto's. Alle genoemde bronnen werden geraadpleegd op 16-08-2016

1 http://www.delpher.nl/	opgeheven (Wikipedia)	voor Engelse straaljagerpilot?'
2 www.heerlenvertelt.nl artikel van 23-01-2010 'Engelse straaljager stort neer in Heerlen'	4 Limburgs Dagblad d.d. 12-07-1955, geraadpleegd via www.delpher.nl	8 Ibidem artikel van 15-08-2016 'Artikel Engelse straaljager nog steeds actueel'
3 De Bescherming Bevolking (BB) was een civiele beschermingsorganisatie die in 1952 werd opgericht om de Nederlandse bevolking in tijd van oorlog te kunnen beschermen. Ze werd in 1986	5 www.heerlenvertelt.nl artikel van 23-01-2010 'Engelse straaljager stort neer in Heerlen'	9 Ibidem
	6 Ibidem	10 www.heerlenvertelt.nl artikel van 15-08-2016 'Eindelijk gedenkmonument voor Michael Smith'
	7 Ibidem artikel van 23-12-2014 'Gedenkmonument	

Geef Limburg terug!

Separatisme en verzet in het bronsgroen eikenhout: een historische studie

KOOS LINDERS

Geef Limburg terug! Separatisme en verzet in het bronsgroen eikenhout: een historische studie

Door: Ing. Ing. Henri Smeets. [Alphen aan de Rijn 2015]. Twee delen. **Deel 1:** ISBN 9789463187503. 678 blz. geïll. Prijs: € 90,08. **Deel 2:** ISBN, 9789463187510. 642 blz. geïll. Prijs: € 85,88.

In een uitvoerig persbericht presenteert de auteur zijn 1320 pagina's bevattende studie als een 'diepgaande en uitgebreide uiteenzetting van het Limburgs separatisme en anti-Hollands verzet gedurende de afgelopen 200 jaar.' *Geef Limburg terug!* is, zo stelt hij, een welhaast historische wanhoopskreet 'die Limburg slaakte aan het begin van de

twintigste eeuw als gevolg van de onderdrukking in het Nederlandse staatsbestel dat voordien en nadien diverse verzetsbewegingen op de 'barricaden' heeft gebracht. Daarbij werd ofwel separatisme zonder meer nagestreefd, ofwel aansluiting bij België of Duitsland, ofwel werd hiermee de eigenheid der Limburgers benadrukt. De auteur heeft zich naar eigen zeggen niet laten leiden door andere historici, maar zich uitsluitend gebaseerd op authentieke documenten en geprobeerd een zo objectief mogelijk beeld te geven, hier en daar voorzien van persoonlijke noten, waardoor de lezer(es) zelf een oordeel kan vormen. De pretentie van de auteur is duidelijk: 'Het twee delen tellende boek, **Geef Limburg terug!** maakt een einde aan de onwetendheid (bij de Limburgers, KL) der eigen regionale historie en laat de ware, vergeten en verzwegen kant van de Limburgse historie zien. Geen pro-Hollandse propaganda maar een op feiten gestoeld relaas.' Limburgers weten nauwelijks iets van de geschiedenis van hun eigen bodem, hun eigen bronsgroen eikenhout. Dat kan ook niet anders, zo stelt de auteur, omdat alle geschiedschrijving tot nu toe vanuit 'Hollands' perspectief geschreven is. De 'Hollandse' zienswijze wordt in Nederland uitgedragen als representatief voor de Nederlandse zienswijze, waarbij Nederland vereenzelvigd wordt met Holland. In een kwalijke vergelijking poneert de auteur dat 'de van de Nazi's overgenomen 'Gleichschaltungspolitik' van de 'Hollanders' hieraan debet is.'

Toch maar in het kort de inhoud van deze publicatie, waarbij we weer de auteur zelf aan het woord laten: 'De lezer maakt kennis met de allereerste separatist en de volgt de eerste stappen van het separatisme in het Maastrichtse, via de Limburgsche Separatistische Beweging in de jaren 1840, de onderhuidse voortzetting in de decennia erna, de heropleving aan het begin van de 20e eeuw, de climax in 1919 met de Annexionisten, het 'Witte handschoenenverzet' van de Limburgsche Liga, de collaborateurs van de 'Franse Werkgemeenschap' die via het Deutsche Reich naar afscheiding streefden tot en met het verzet na de Tweede Wereldoorlog.

Tevens wordt de strijd der Limburgers en hun voornaamste protagonisten aan de zijde van de Belgen in de Belgische revolutie tegen de 'Hollandse' opperbevelhebber Dibbets te Maastricht en Holland breed uitgemeten. Hierbij wordt uitleg gegeven over onder meer de Belgische periode met de Nederlands-Limburgse vertegenwoordigers in de Belgische politiek, de Duitse periode met een uiteenzetting over het Limburgsch Bondscontingent in al haar varianten, het verblijf van separatistenvoerders van Scherpenzeel-Heusch te Frankfurt en zijn activiteiten aldaar en een uiteenzetting van de Limburgse onafhankelijkheidsverklaring van 1848 te Frankfurt. De auteur toont hierbij aan dat Limburg juridisch (de jure) eigenlijk helemaal geen Nederlandse provincie kan zijn.'

Het is 'Een boek vol 'onthullingen' dat voor de één provocerend, choquerend en controversieel kan zijn en voor de ander juist blikverruimend werkt en tot nadenken stemt, al naar gelang de mate waarin men openstaat voor de waarheid, ook als die confronterend is. Dit is geen standaard geschiedkundig werk over Limburg zoals reeds vele verschenen zijn.'

Dit volgens de auteur 'kwalitatief hoogwaardig werk' geeft eindelijk een getrouwe weergave van de geschiedenis van Limburg. Gooi uw Batta, Jappe Alberts, Kemp, Schurgens en uw net aangeschafte driedelige LGOG-bundel 'Limburg een geschiedenis' maar op de schroothoop. 'Hollandse' vervalsingen.

Dit 'boekwerk in twee delen dat niet alleen ingewijden, voor zover die er überhaupt zijn, of doorgewinterde Limburgensialiefhebbers, maar ook niet-ingewijden de wenkbrauwen laat fronsen door tal van onthullingen', is een curieus boek. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ik de boeken niet en detail gelezen heb. 1320 pagina's, het was me even te

veel, dus heb ik ze doorgebladerd en diagonaal gelezen in de gastvrije leeszaal van Rijkheyt in Heerlen, drie uur lang. Veel (drie)dubbele uitroeptekens, als 'onthulling' aangekondigde archiefvondsten, 'Hollands' tussen aanhalingstekens. De tiendaagse veldtocht van Willem I in 1831 tegen de opstandige (o nee, vrijheidslievende) Belgen/Zuid-Nederlanders wordt neergezet als een 'laatste, abjecte poging van Willem I om België in te lijven'. Vanuit geschiedwetenschappelijk oogpunt is het interessant om te lezen dat de auteur volstrekt objectief wil zijn in zijn onderzoek. Dat is te prijzen, maar iedere onderzoeker weet van de 'hermeneutische cirkel': de achtergrond/context van de onderzoeker is van invloed op het resultaat. Met andere woorden: je betrokkenheid als onderzoeker bij je onderzoeksveld is van invloed op je onderzoek zelf. Heb je een fantastische tijd doorgebracht bij DSM, dan heb je de neiging om DSM als ideaal af te schilderen. Heb je een hekel aan 'Hollanders', dan vindt je dat terug in je onderzoek. Tenzij de onderzoeker zich daar zelf van bewust is en daar rekening mee houdt!!! (Drie uitroeptekens, ik weet het).

Ing. Ing. Smeets geeft zijn studie de titel mee: *Geef Limburg terug!* De uitkomst van zijn onderzoek is dus bekend. Aan het einde van zijn studie schrijft hij dan ook: 'Limburg heeft recht op onafhankelijkheid.' (Dl. II, 601). Onafhankelijkheid van wie en waartoe? Interessante vraag. 16 pagina's verderop gaat hij hierop door: Limburg dient als onafhankelijke staat weer teruggegeven te worden aan de Limburgers: "Beste Limburgers: laat het juk, ons opgelegd door Willem I, onder Willem-Alexander van ons afgeworpen worden."

'Objectieve' geschiedschrijving laat zich niet leiden door vooraf gestelde onderzoeksresultaten.

Teruggegeven aan de Limburgers. Aan welke? Ook aan deze in Brabant geboren woonachtige Heerlenaar, die al vijftig jaar met heel veel genoegen in Limburg woont en niet meer weg wil?

Nogmaals: het is een curieus boek. Mocht u geen €175,- overhebben voor de aanschaf, ga dan naar de leeszaal van Rijkheyt in Heerlen. De vriendelijke en deskundige medewerkers zullen u graag verder helpen. Ik garandeer u enkele aangename en verbijsterende leesuren. Wilt u eerst eens kijken wat de boeken allemaal inhouden, klik dan naar: www.limbeurg.nl. Daar treft u een preview aan van de boeken.

Hoop op toekomst. Belgische vluchtelingen in Nederland

Door: I. Kriegsman. [Leuven 2016], 207 blz., geïll., ISBN9789462581371. Prijs: €27,50.

Tijdens de inval van Duitse legers in augustus 1914 in België vluchtten meer dan een miljoen Belgen naar het neutrale Nederland, een land dat toentertijd maar zes miljoen inwoners had. In allerijl moest opvang voor de vluchtelingen geregeld worden om hen niet alleen onder te brengen, maar ze ook te eten te geven, voor kleding te zorgen en medische hulp te bieden. *Hoop op Toekomst: Belgische vluchtelingen in Nederland* gaat over de communicatie die de Belgen met elkaar in de diverse vluchttoorden voerden, via de zogenoemde 'kampkrantjes'. Deze krantjes werden door de bewoners van de vluchttoorden zelf geschreven, geredigeerd en uitgegeven. Daarin verschenen bijdragen die over allerlei onderwerpen gingen die hen interesseerden, of waar ze zorgen over

hadden zoals cultuur, religie en de band met het moederland. Bij het boek wordt een dvd meegeleverd. De dvd laat voor het eerst het gehele verhaal van de Belgische vluchtelingen zien met uniek en authentiek filmmateriaal, afkomstig van het Eye Filmmuseum te Amsterdam over de periode 1914-1918. Ook al biedt het boek geen directe en uitvoerige informatie over de situatie van Belgische vluchtelingen in Parkstad, respectievelijk Zuid-Limburg, toch is het vanwege de weergave van directe bronnen van belang voor iedereen die zich met de bestudering van dit thema bezighouden. (KL)

Leven met DSM

Door: P. Schievink. [z.p. 2016], 274 blz., geïll., ISBN 9789463185349. Prijs: € 19,50. Te koop via mooilimburgwebshop.nl.

Dit boek beschrijft het leven van een mijnwerkerszoon die opgroeit onder

de rook van Staatsmijn Wilhelmina te Terwinselen, waar zijn grootvader in 1916 vanuit Hengelo als mijnwerker aan de slag ging. Het boek is een echte familiegeschiedenis en een bedrijfs-geschiedenis, zoals die ervaren werd op de werkvloer, niet in de directiekamers. Na enkele omzwervingen komt Schievink terecht bij DSM in Geleen, waar hij gaat werken bij het Stikstofbindingsbedrijf (SBB) in de oudste fabrieken van het bedrijf. Met name de Ammoniakfabriek 1, de Salpeterzuurfabriek 2 en de Nitraatfabriek 3 passeren de revue. Een decennium later komt hij terecht bij Research waar hij de academische wereld van DSM binnenstapt. Beschreven wordt de periode van het Staatsbedrijf tijdens en na de verkoop aan particuliere investeerders. Het ongenoegen, de frustraties en de angst die onder het personeel leven tijdens dit proces verdringen de geborgenheid van het oude Staatsbedrijf. Het laatste stukje DSM-geschiedenis in relatie met het mijnverleden in Limburg. De taal van het boek is de taal van de werkvloer: stevig, rauw, direct. (KL)

Doe mee aan een grensverleggende toer door Parkstad Limburg!

Beleef met 'Het Land van Herle' en partners hoe onze regiobewoners leefden met

Grillige Grenzen!

Vijf bijzondere bijeenkomsten voor jong en oud met pakkende lezingen en performances!

Speciaal openingsprogramma met pitches over de te presenteren onderwerpen en pakkende muziekbijdragen in het Thermenmuseum in Heerlen / zaterdag 1 oktober – 14.00-16.00 uur

Zin en onzin van de bestuurlijke 'lappendeken' over bestuurlijke grenzen en bokkenrijders met sketch en voordrachten in Voerendaal / donderdag 6 oktober – 19.30-21.30 uur

'Vreemde krachten - arbeidsmigranten in de Mijnstreek' met lezing, debat, dans, film in de Limburgzaal van het Parkstad Limburg Theater / vrijdag 14 oktober – 19.30-21.30 uur

'Parkstad Sport - ook in het verleden grensverleggend' tafelgesprek met een prominente Limburgse sporter, sportliedjes en -quiz in Brunssum / donderdag 21 oktober – 19.30-21.30 uur

'Onze taal langs de grens - invloed van het Duits als cultuurtaal' met lezing en dialectvoordrachten in het oude kerkje in Eygelshoven / donderdag 27 oktober – 19.30-21.30 uur

MND VD
GESCHIE
DENIS

Kijk op www.landvanherle.nl voor het hele uitgewerkte programma en schrijf in voor één of meerdere avonden of bestel een passe-partout voor alle avonden!

Scherp.

Een goede drukker. Met scherpe prijzen. Daar kun je ons op aanspreken. We zijn weliswaar niet altijd de goedkoopste maar onze prijzen zijn beslist redelijk. Helemaal als je onze service meeweegt: daar kunnen de meeste internetdrukkers nog een puntje aan zuigen. Afleveren op meerdere adressen, proefcontrole, voorraadbeheer, kleurconsistentie, papiercollectie ter inzage, deskundig advies, en elk denkbare combinatie van papier, bedrukking en afwerking is mogelijk. Laat ons maar rekenen. We zullen je blij verrassen. Bij Schrijven-Lippertz. Drukkers.

www.schrijven-lippertz.nl

Drukkers.

Schrijven-Lippertz